

België - Belgique
P.B. / P.P.
LEUVEN 1
BC 10656

Driemaandelijks tijdschrift
September 2007
8ste jaargang

N° 3/07

Op zoek naar gerechtigheid...

De Waarheids- en Verzoeningscommissie van Zuid-Afrika

An Marchal - Stafmedewerker

De waarheids- en verzoeningscommissie (WVC) werd in 1995 in Zuid-Afrika opgericht met twee uiterst grote ambities, enerzijds de waarheid over de apartheid aan het licht brengen, en anderzijds verzoening bewerkstelligen tussen blank, zwart en kleurling. In haar schoot werden verschillende comités opgericht, waarin slachtoffers én daders van het apartheidsregime de mogelijkheid kregen om publiek te spreken en om beluisterd te worden. In ruil voor een conditionele amnestie wilde men zoveel mogelijk de 'waarheid' boven tafel krijgen over het gruwelijke gebeurde. Maar tegelijk wilde men erkenning schenken aan de talloze slachtoffers van het apartheidsregime, én een aanzet geven tot niet alleen individuele maar ook maatschappelijke verzoening. Reden hiervoor was onder meer dat Zuid-Afrika, na jarenlange morele leegte, nood had aan de heropbouw van een nieuw moreel bewustzijn, om de eenheid van het land te herstellen. Men moest voor het land een weg vinden om het verleden te kunnen laten rusten of om het op zijn minst een plaats te geven.

Op een politiek kritisch moment, in overgang van een dictatoriaal regime naar een democratie, koos men dus voor de weg van *Restorative Justice* eerder dan de klassieke *Retributive Justice*. Men koos met andere woorden voor een verzoenende, herstellende gerechtigheid in plaats van een sanctioenerende gerechtigheid.

Een thema dat ver van ons bed staat, zo denkt u misschien, maar lezing van volgende artikels toont aan hoe wezenlijk dicht dit alles op onze huid zit. Al was het maar op het puur individuele, menselijke vlak. Hoe zeer worden ook wij, bemiddelaars, doorheen de rechtstreekse communicatie tussen slachtoffer en dader, niet geconfronteerd met de zoektocht naar 'de waarheid', naar begrip, naar emotioneel, moreel of psychisch herstel, misschien zelfs naar vergeving? Hoe sterk kan en hoe zwak mag een mens hierin zijn? En wat kan de samenleving, justitie hen hierin bieden, en onder welke voorwaarden?

Frappant vind ik de democratische wijze waarop de WVC tot stand is gekomen, en de plaats en de rol die de kerkgemeenschappen, de verenigingen,

maatschappelijke bewegingen, ... in dit alles hebben gekregen én hebben opgenomen. Op deze wijze kon de WVC doordringen tot en gedragen worden door alle maatschappelijke geledingen. En daar is ze ook in geslaagd. Gewelddadige conflicten, een gevreesde burgeroorlog, bleven uit en er kwam een geweldloos einde aan de apartheid.

Anderzijds heeft de WVC ook een zekere macht verworven. Een van de conclusies van Annelies Verdoolaege in haar doctoraatsthesis is dat de WVC een verzoeningsdiscours (een zich verbinden tot termen als verzoening en vergiffenis) heeft geconstrueerd, waardoor het begrip verzoening werd opgenomen in het maatschappelijk debat, waarbij dit concept toegang vond tot brede lagen van de bevolking. Waar wij in onze praktijk van slachtofferdaderbemiddeling nog wat moeite hebben om dit maatschappelijk niveau te bereiken (hergo's en herstelfonds gaan dan wel in die richting), kunnen we misschien enige lessen trekken uit de ervaringen van de WVC. Want ook de wet van 22 juni 2005 tot invoering van bemiddeling in de voorafgaande titel van het wetboek van strafvordering en in het wetboek van strafvordering, beoogt wel degelijk twee doelen, zowel op individueel niveau als op maatschappelijk niveau. Niet alleen wil men de rechtstreekse communicatie tussen de partijen vergemakkelijken en hierbij streven naar materieel of immaterieel herstel, zoals we lezen in de memorie van toelichting. Ook betracht men voorwaarden te scheppen tot pacificatie, waarbij men pacificatie definieert als 'het herstellen van de rust en de orde en dit zowel in de relatie tussen betrokkenen in een geding als in ruime zin in de ruime relatie met de samenleving'.

Het thema van deze Nieuwsbrief is dus erg ruim, en de onderwerpen aangesneden in de volgende bijdragen, getuigen hiervan. In het eerstvolgende artikel geef ik een kort overzicht van de opdracht, de werking en de betekenis van de WVC. Zo krijgt de lezer een kader van waaruit hij de volgende artikels kan lezen. Vervolgens belicht Kris Vanspauwen (Bemiddelaar en doctorandus K.U.Leuven) de realisaties van de WVC op het vlak van het herstelrecht, en dit op interpersoonlijk niveau. Hoewel de commissie van bij haar aanvang 'restorative justice' hoog in het vaandel droeg, bleken er toch obstakels en misschien zelfs gemiste kansen om dit helende, herstellende ook in de praktijk om te zetten. In de derde bijdrage kijken Alice Delvigne en Tina Jammaers (Suggnomè) met hun bemiddelaarsbril naar de WVC. Zij zochten en vonden thema's die gelijklopend of precies verschillend zijn met onze Westerse bemiddeling. Hun zoektocht resulteert in een aantal vragen, stof tot debat en discussie. Leo Van Garsse (Suggnomè vzw) op zijn beurt neemt ons even mee in het boek 'De kleur van je hart' van Antjie Krog, een Zuid-Afrikaanse journaliste die gedurende 2,5 jaar voor de radio verslag heeft uitgebracht bij de hoorzittingen van de waarheidscommissie. Deze intense ervaring heeft bij Krog veel gevoelens en kritische bedenkingen losgeweekt. Leo haalt enkele thema's aan, die ook voor onze praktijk relevant blijken te zijn. Tot slot licht Remi Peeters één thema op, uit een boek van de Zuid-Afrikaanse maatschappelijk werker en psychologe Pumla Gobodo-Madikizela, een thema dat ons niet vreemd is. Hoe ga je om met iemand die berouw toont, ondanks gruweldaden? Kan het onvergeeflijke wel vergeven worden?

Ondertussen is het twaalf jaar geleden dat de WVC is opgericht. We hebben het genoegen u als laatste artikel een interview te kunnen voorleggen, zeer recent door Kris Vanspauwen afgenomen bij Aartsbisschop Desmond Tutu, voorzitter van de WVC. Zoals u zal zien wordt verwezen naar een recent genomen beslissing van de National Prosecution Policy van Zuid-Afrika, waarbij men een nieuwe regeling voorstelt om daders die niet zijn verschenen voor de WVC of wiens amnestie werd geweigerd, alsnog kansen te geven om er op een 'makkelijker wijze' van af te komen. Er is hevige tegenkanting tegen dit beleid onder meer vanwege survivor- en slachtofferorganisaties.

Ik hoop dat u met deze Nieuwsbrief voldoende geprikkeld wordt om over dit thema verder te komen debatteren op de Samenspraak van 21 september 2007 in Brussel. We zullen naar een DVD van een hoorzitting van het amnestiecomité kijken in de 'Heidelberg Tavern case', waar zowel daders als nabestaanden het woord nemen. Annelies Verdoolaege en Kris Vanspauwen zorgen voor de inleiding.

Veel leesplezier!!!

PS: Zoals u ziet steekt onze nieuwsbrief in een nieuw kleedje. Hopelijk bevalt het u en maakt het van deze nieuwsbrief een nog aangenamer leesstuk. We planden al een hele tijd om iets aan onze ietwat verouderde look te doen, maar stelden het steeds uit. Nu is het zover, en mogelijks zal ook in de volgende nieuwsbrieven hier en daar nog wel wat bijgeschaafd worden. Opmerkingen en suggesties zijn steeds welkom! (Pieter.verbeeck@suggnome.be)

INHOUD

De Zuid-Afrikaanse Waarheids- en Verzoeningscommissie: een situering <i>An MARCHAL</i>	4
Waarheid die herstelt of herstel van de waarheid? <i>Kris VANSPAUWEN</i>	9
WVC vanuit bemiddelaars oogpunt <i>Alice DELVIGNE en Tina JAMMAERS</i>	18
De WVC als een spiegel voor de bemiddelingspraktijk: Waarheid en gerechtigheid, morele verontwaardiging en de nood aan verzoening <i>Leo VAN GARSSE</i>	23
Kan het onvergeeflijke toch vergeven worden? <i>Remi PEETERS</i>	29
Interview Desmond TUTU <i>Kris VANSPAUWEN</i>	32
Verslag Samenspraak - 22 juni 2007	34
Goed om weten	39
Nieuwe publicaties	40
Agenda	41
Uitnodiging samenspraak	44

Met de steun van:

FOD Justitie

Vlaamse Gemeenschap

20 augustus 2007

V.U.: Marianne Regelbrugge

Maria Theresiastraat 114

3000 LEUVEN

Tel: 016/ 22 63 88

Fax: 016/ 22 74 82

Bank: 736-0001066-63

E-mail: info@suggnome.be

Website: www.suggnome.be

De Zuid-Afrikaanse Waarheids- en Verzoeningscommissie: een situering

In dit artikel wil ik de lezer een bondig overzicht geven van de Waarheids- en Verzoeningscommissie in Zuid-Afrika (WVC). Deze bijdrage zal zo een kader bieden waarbinnen de lezer de volgende bijdragen een beetje kan situeren.

An Marchal – Suggnomè

1. Politieke context

Bij de eerste democratische verkiezingen van 1994 werd het apartheidsregime definitief begraven. Enkele jaren daarvoor al, tijdens de vredesonderhandelingen, rees de behoefte om een nationaal verzoeningsproces op gang te brengen, een verzoeningsproces dat toenadering moest bewerkstelligen tussen de verschillende Zuid-Afrikaanse bevolkingsgroepen, en waarmee een dreigende burgeroorlog kon worden afgewend. Het kaderde binnen een poging voor Zuid-Afrika om af te rekenen met de gruwelen uit het apartheidsverleden. De vraag stelde zich hoe dit moest gebeuren, opdat een zo groot mogelijk deel van de bevolking genoegdoening zou vinden. Verschillende mogelijkheden werden naar voor gebracht, maar uiteindelijk werd gekozen voor het oprichten van een waarheids- en verzoeningscommissie.

Voor de keuze van een waarheids- en verzoeningscommissie werden verschillende redenen aangehaald. *Strafrechtelijke vervolgingen* werden als ontoereikend beschouwd omdat een rechtszaak vooral aandacht besteedt aan de daders en de slachtoffers lijkt te negeren. In Zuid-

Afrika wilde men zich vooral concentreren op de slachtoffers van apartheid en om die reden was een strafrechtelijke vervolging geen eerste optie. Bovendien waren er ook na 1994 nog veel voormalige functionarissen van het apartheidsregime aan de macht in gerechtelijke kringen en dat maakte de kans op daadwerkelijke bestrafing van apartheidsmisdadigers klein. Het feit dat apartheidsfunctionarissen niet ontslagen zouden worden na 1994 was een onderdeel van het compromis tussen de Nationale Partij (NP) van F.W. de Klerck en het Afrikaans Nationaal Congres (ANC) van Nelson Mandela tijdens de vredesonderhandelingen die aan de democrati-

sche transitie voorafgingen. De kans op bestrafing van apartheidsdaders was ook klein doordat er weinig concreet bewijsmateriaal bestond om die misdadigers te veroordelen. Een van de redenen hiervoor was dat het apartheidsregime systematisch bewijsmateriaal had vernietigd. Het verlenen van *algemene amnestie* om zo een streep te trekken onder het verleden was de optie die verkozen werd door de veiligheidsdien-

sten. Dit was echter onaanvaardbaar voor het ANC, omdat er op die manier geen gerechtigheid zou zijn voor de slachtoffers van apartheidsmisdaden. Tenslotte werd ook het oprichten van een *regeringscommissie* verworpen als keuzemogelijkheid. Tijdens de overgangperiode 1990-1994 hadden zowel de NP als het ANC namelijk al verschillende commissies opgericht, maar die werden nooit als betrouwbaar en geloofwaardig beschouwd.

Uiteindelijk werd dus gekozen voor een waarheidscommissie. Onder impuls van Aartsbisschop Desmond Tutu werd die term al snel omgevormd tot de 'Waarheids- en Verzoeningscommissie' (verder WVC genoemd). Op die manier werd beklemtoond dat het bevorderen van nationale verzoening een van de doelstellingen was van deze commissie.

Na jarenlange onderhandelingen tussen het ANC en de NP kwam de WVC tot stand in mei 1995, en dit op basis van de The Promotion of National Unity and Reconciliation Act No34. Bij de voorbereiding van de WVC waren niet alleen politieke partijen betrokken, maar werden ook standpunten beluisterd van vertegenwoordigers van NGO's, van mensenrechtenorganisaties en van allerlei religieuze en maatschappelijke bewegingen.

2. De Waarheids- en Verzoeningscommissie

2.1. De opdracht

Het mandaat van de WVC was erg ambitieus, aangezien de Commissie zich tot doel stelde:

- 1) een zo volledig mogelijk beeld te schetsen van grove mensenrechtenschennissen begaan onder de apartheid
- 2) *amnestie* te verlenen aan misdadigers van het apartheidregime, op voorwaarde dat ze een *volledige* bekentenis aflegden en dat de misdaden *politiek* gemotiveerd waren
- 3) de *waardigheid van de slachtoffers te herstellen* door hen de kans te bieden hun ervaringen te vertellen en door vergoedingen voor te stellen

ter compensatie voor de gebeurtenissen uit het verleden en 4) een *rapport* op te stellen dat een zo duidelijk mogelijk beeld geeft van de bevindingen van de commissie en dat een overzicht biedt van de misbruiken die plaats vonden tijdens de apartheid.

'Grove mensenrechtenschendingen' werden strikt gedefinieerd en omvatten moorden, verkrachtingen, ontvoeringen en zware mishandelingen.

lingen.

Men ging ervan uit dat het apartheidsverleden de waardigheid van elke Zuid-Afrikaan had aangetast, en dat er grote nood was "to restore the human and civil dignity of victims". Hierbij koos men voor een restoratieve aanpak (gestreefd werd hierbij naar heling van slachtoffers, daders en samenleving). De WVC was daarmee de eerste waarheidscommissie die zo expliciet was in het formuleren van een herstelgericht model. Later blijkt dat de WVC net op dit punt uit haar ambitieuze opzet zal afgerekend worden in binnen- en buitenland. Verder in deze Nieuwsbrief gaat Kris Vanspauwen hier dieper op in, en beschrijft hij op welke vlakken de WVC er wel en niet slaagde om deze herstelrechtelijke principes concreet te verwezenlijken, zowel aan slachtoffer- als een daderkant.

Tussen haakjes: Men is ook (terug) gaan zoeken naar restoratieve dimensies in de traditionele Afrikaanse waarden en tradities. In het werk van de commissies kwam een klare roep om terug te keren naar 'ubuntu' naar voor. Ubuntu betekent : mensen zijn mensen door andere mensen. Het gaat over een begrip van harmonie tussen individu en samenleving: ik besta, dus bestaan wij en omdat wij bestaan, besta ik. Zoals een moeder wiens zoon werd vermoord over vergeving en verzoening sprak ten opzichte van de dader: 'Als het betekent dat hij weer mens wordt, die man, zodat ik, zodat wij allemaal, onze menselijke waardigheid terug krijgen, dan ben ik het ermee eens, dan heeft het mijn volledige steun' (Ode, 49).

2.2. De drie comités

Uiterst belangrijk voor de werking en het uiteindelijke succes van de WVC was de keuze van de commissieleden. De selectieprocedure gebeurde op een transparante en democratische wijze. De Zuid-Afrikaanse bevolking mocht namelijk zelf kandidaten voorstellen en zo kwam men tot een lijst van driehonderd mensen. Een panel bestaande uit leden van de regering en van maatschappelijke maatschappijen reduceerde deze lijst tot vijftientig. Daarbij werd er op gelet dat de kandidaten in staat moesten zijn om onpartijdig te oordelen, ze mochten geen uitgesproken politiek profiel hebben en ze mochten geen potentiële amnestie-aanvragers zijn. Uiteindelijk koos President Mandela, in overleg met de regering, vijftien commissieleden uit. Twee bijkomende commissieleden werden toegevoegd om zo de representativiteit te vergroten. Als voorzitter werd Aartsbisschop Desmond Tutu

aangesteld en de vice-voorzitter was Alex Boraine, een blanke geestelijke van de Methodist Church.

De Commissie beschikte over een, in vergelijking met andere commissies groot, bedrag van 20 miljoen EURO (waarvan 3 miljoen uit buitenlandse schenkingen bestond en de rest kwam van de regering). De Commissie kon beroep doen op 400 medewerkers. Er werden vier regionale centra opgericht met aan het hoofd van elk een commissielid.

Om dit mandaat te vervullen werden drie comités opgericht : het Comité voor Mensenrechtenschendingen (CMR), het Amnestie Comité (AC) en het Comité voor Herstel en Rehabilitatie (CHR). Verder beschikte de WVC ook over een onderzoekseenheid die als taak had om de aanklachten en beschuldigingen te verifiëren.

1) het Comité voor Mensenrechtenschendingen bood een forum voor apartheidsslachtoffers waar ze hun verhaal van doorstane trauma's konden vertellen. Het Comité onderzocht de apartheidsmisdaden, duidde de motieven aan voor die misdaden, identificeerde misdadigers, en kende verantwoordelijkheid toe voor gepleegde misdaden. *Statement takers* verzamelden over het hele land verklaringen. Sociale en religieuze organisaties werden ingezet om mensen in te lichten over de WVC en hen te stimuleren een getuigenis af te leggen. Er zijn in totaal iets meer dan 21 000 getuigenissen genoteerd, zij hebben betrekking op ruim 35 000 schendingen van mensenrechten. Hier van konden 2 440 slachtoffers hun verhaal brengen in een openbare hoorzitting die live verslagen werd door de openbare omroep.

Er waren drie soorten zittingen. Ten eerste waren er dus de individuele slachtofferhoorzittingen die dieper ingingen op *bepaalde conflicten of misdrijven*, waarbij slachtoffers of nabestaanden werden gehoord die representatief waren voor een bepaald soort delict. Die zittingen werden over het hele land georganiseerd, en vonden plaats in kerken, scholen, gemeentehuizen, etc.. Slachtoffers getuigden in hun eigen taal, en konden rekenen op sociale en psychologische bijstand.

Ten tweede waren er de *thematische hoorzittingen*. Bedoeling was om bredere patronen van misbruik open te leggen en inzicht te verschaffen in motieven. Zo vonden er thematische hoorzittingen plaats over vrouwen, kinderen en jeugd, militaire dienstplicht en bepaalde in het oog springende misdrijven.

Ten derde waren er *institutionele hoorzittingen*

waar men informatie probeerde in te winnen over de rol van de instellingen tijdens het apartheidregime, waarbij vertegenwoordigers van politieke partijen, het bedrijfsleven, advocaten, magistratuur, medisch korps, pers, vakbonden en ngo's werden beluisterd.

2) het Amnestie Comité had de juridische macht om *onder welbepaalde voorwaarden* zelf amnestie te verschaffen aan apartheidsdaders. Het ging dus om een conditionele amnestie. Om amnestie te ontvangen, moesten:

- ⊖ de misdaden gepleegd zijn tussen 1 mei 1960 en 10 mei 1994;
- ⊖ er moest een politiek motief zijn;

In dit rapport wordt het verleden niet alleen onthuld en geïnventariseerd, maar het wordt er ook in opgeslagen als een eeuwige herinnering voor het nageslacht

- ⊖ de aanvragers een volledige bekentenis afleggen van alles wat ze wisten over de misdaad (ook wie de opdrachtgevers waren geweest);
- ⊖ en er was tot slot een proportionaliteits-toets.

Dit comité beraadslaagde over 7 116 amnestie aanvragen van daders, die zowel uit de wereld van de apartheid kwamen, als uit de verzetsbewegingen. Uiteindelijk werd amnestie toegestaan aan 1 167 daders.

Voor de werking van dit comité was een grote rol toebedeeld aan advocaten en rechters. Van hen werd verwacht dat zij het hele proces zouden objectiveren. Juridisch formalisme sloopte de besluitvorming binnen en daarmee ook de vertragingen en de manoeuvres. Daarnaast waren er problemen van materiële aard. De tijd was te kort, de middelen te beperkt, de medewerkers vaak overwerkt.

3) het Comité voor Herstel en Rehabilitatie (CHR) ten slotte formuleerde aanbevelingen voor de regering met betrekking tot toekomstige vergoedingen aan apartheidsslachtoffers. Dit comité had enerzijds een operationele taak, het boog zich over alle aanvragen van het AC en het HRCV (verzamelde bewijsmateriaal). Anderzijds had het een beleidsvoorbereidende taakten behoeve van de Zuid-Afrikaanse regering, die zich situeerde op drie niveaus. Ten eerste was ze gemachtigd om aanbevelingen te doen om dringende en tussentijdse herstelmaatregelen te laten uitvoeren. Ten tweede was ze belast met het formuleren van algemene aanbevelingen rond gepaste herstelmaatregelen voor slachtoffers. En tenslotte moest het CHR aanbevelingen doen rond de inrichting van nieuwe instellingen die de stabiliteit en een eerlijke samenleving promoten, en een bijdrage leveren aan de preventie van mensenrechtenschendingen. Dit comité had een zware opdracht, de verwachtingen waren heel hoog gespannen, en het al snel met moeilijkheden af te rekenen. Bijvoorbeeld was lang niet duidelijk van waar men de fondsen tot schadevergoeding zou halen.

3. Betekenis en mogelijke effecten

De WVC ging van start in december 1995 en ronde haar werkzaamheden af in juli 1997. In oktober 1998 verscheen het eerste deel van het indrukwekkende WVC rapport. Het AC maakte slechts in mei 2001 een einde aan zijn onderzoeken. Het was in maart 2003 dat het tweede deel - volume 6 en 7 - van het WVC rapport overhandigd werd aan president Mbeki. Dit eindrapport van de Waarheidscommissie bevat volgens Verdoolaege een onschatbare hoeveelheid informatie over het apartheidsverleden. In dit rapport wordt het verleden niet alleen onthuld en geïnventariseerd, maar het wordt er ook in opgeslagen als een eeuwige herinnering voor het nageslacht. Dit rapport vormt dus het materiële bewijs voor de brug die het WVC heeft geslagen tussen een verleden van onverdraagzaamheid, onderdrukking en geweld en een toekomst van vrede, solidariteit en gelijkheid. Niettemin valt te betreuren dat een deel van dit rapport, en dus van de geschiedenis, niet vrij toegankelijk is voor alle Zuid-Afrikanen.

Ik haal hier kort enkele positieve en negatieve aspecten aan die naar voor worden gebracht in het proefschrift van Annelies Verdoolaege (uit een literatuurstudie). Positieve effecten ziet zij vooral op persoonlijk niveau.

σ Voor veel slachtoffers was het vertellen

van hun verhaal zonder meer therapeutisch, helend. Door hun verhaal te vertellen realiseerden slachtoffers zich dat hun lijden geen privé aangelegenheid was geweest, maar een deel van een maatschappelijke ervaring waarin miljoenen mensen een rol speelden. Bovendien bleken sommige mensen in staat tot verzoening.

- σ Veel slachtoffers hoorden voor het eerst de 'waarheid' uit de mond van de misdadigers, en wisten eindelijk wat er met hun geliefden was gebeurd. Vooral het feit dat de media deze waarheid openbaar gemaakt hadden, maakte dat niemand in Zuid Afrika apartheidsmisdaden nog kon ontkennen.
- σ Een gevoel van eigenwaarde en trots werd gegeven aan de Zuid-Afrikanen, omdat de WVC de sterke wil van de mensen en de wil tot overleven bewees.
- σ Volgens sommigen zou de WVC zelfs op nationaal vlak verzoening in de hand hebben gewerkt.

Vanzelfsprekend zijn er ook kritische stemmen te beluisteren en negatieve effecten te noteren met betrekking tot de WVC.

- σ De WVC was een erg tijdrovend én duur fenomeen.
- σ Vanuit verschillende politieke partijen was er kritiek, bijvoorbeeld omdat de WVC ANC gezind zou zijn (maar ook het ANC was niet tevreden, omdat ze vond dat haar misdaden meer gerechtvaardigd waren dan de apartheidsmisdaden en deze door de WVC werden gelijk gesteld).
- σ Heel wat slachtoffers vonden *geen gerechtigheid* in de WVC, omdat de daders die amnestie kregen elke straf ontliepen. Toch antwoordt het Hooggerechtshof op een klacht -die het ontving van de familieleden van Steve Biko- wegens ongrondwettelijkheid van de amnestieprocedure "dat de Zuid-Afrikaanse context zo uitzonderlijk was dat de amnestieregeling noodzakelijk was bij het streven naar een vreedvolle en democratische toekomst".
- σ Een lastige kwestie heeft te maken met de vergoeding van de slachtoffers. Het commissierapport bevat de namen van bijna 22 000 geïdentificeerde slachtoffers, die in principe allen recht hebben op een

uitkering. Geld heeft de regering niet aldus de politici, en dit stoot tegen de borst van de slachtoffers aangezien zij precies de schadevergoeding zagen als compensatie voor de amnestie.

- ⊖ Succes stond of viel met de deelname van niet alleen slachtoffers, maar ook van figuren uit de verzetsbewegingen, en vertegenwoordigers van de instellingen/de top (die onvoldoende kwamen opdagen). Vooraanstaande politici hebben geen bekentenissen afgelegd (bleven buiten schot).
- ⊖ Structurele mensenrechtenschendingen zoals discriminatie op basis van apartheidswetten, in onderwijs en op de arbeidsmarkt kwamen niet in aanmerking om behandeld te worden door de WVC. Het mandaat van de WVC was met andere woorden te eng.

- ⊖ De WVC concentreerde zich te zeer op de dichotomie tussen één soort slachtoffers (politiek activisten) en één soort daders (apartheidsfunctionarissen), waardoor er velen uit de boot vielen, of het verhaal niet genuanceerd genoeg gebracht werd.

Het mag uit deze korte bespreking duidelijk blijken dat de WVC op zich een unieke en bijzondere oefening in herstelrecht is geweest, ondanks de vele kritische kanttekeningen die er kunnen gemaakt worden. De WVC heeft althans een trend gezet voor later opgerichte commissies om meer slachtoffergericht te gaan werken. Op het vlak van daders, echter, zal de Zuid-Afrikaans amnestieregeling waarschijnlijk de geschiedenis ingaan als een eenmalig experiment.

Op 26 april 2007 vond de jaarlijkse algemene vergadering van Suggnomè plaats te Brussel. Mevrouw Inge Claes, substituut Procureur des Konings te Turnhout verzorgde de inleiding.

Waarheid die herstelt of herstel van de waarheid?

Een dichtere kijk op de Waarheids- en Verzoeningscommissie van Zuid-Afrika

Kris Vanspauwen ⁽¹⁾ - *Suggnomè*

OOST TRANSVAAL - Tien jaar geleden, 3 juni 1997. De karavaan van de Zuid-Afrikaanse Waarheids- en Verzoeningscommissie (WVC) is neergestreken in de townships van Leandra, ten oosten van Johannesburg voor één van zijn laatste opdrachten. Mathew Simelane (2) wordt uitgenodigd voor het Comité voor Mensenrechtenschendingen (CMR) als vader en nabestaande van de ontvoerde en zeer waarschijnlijk vermoorde dochter Nokuthula Simelane. Nokuthula's verdwijning dateert op dat moment van september 1983, bijna van 14 jaar geleden. De WVC buigt zich over grove mensenrechtenschendingen gepleegd in de periode 1960-1994. Het CMR zou naar het einde van zijn werkzaamheden in totaal ongeveer 21.000 getuigenissen van slachtoffers of nabestaanden ontvangen. Mathew is één van de 2000 slachtoffers die ook de kans kregen om effectief hun verhaal te doen in een hoorzitting.

Bijna twee jaar na zijn getuigenis voor het CMR, op 17 mei 1999, start het Amnestie Comité (AC) in Johannesburg zijn eerste hoorzittingen in verband met de zaak Nokuthula Simelane. De zitting behandelt de amnestieaanvraag van de beklaagden Coetzee en anderen (3) . In totaal dienden zeven beklaagden een amnestieaanvraag in in relatie tot de zaak Simelane. Op 28 juni 1999 volgde in Pretoria een volgende reeks hoorzittingen waarin de amnestieaanvraag van Selamolela (4) werd behandeld.

Twee jaar later, op 23 mei 2001, volgt uiteindelijk de beslissing van het Amnestie Comité (5) . Alle aanvragers die betrokken waren bij de ontvoering van Nokuthula Simelane krijgen amnestie. Voor de foltering van het slachtoffer, en de gevolgen hiervan voor het slachtoffer, krijgen de twee daders uit het "zwarte kamp" amnestie. De amnestievraag voor de drie leden uit het "blanke kamp" van de toenmalige Zuid-Afrikaanse Veiligheidspolitie (Coetzee, Pretorius en Mong) wordt afgewezen op grond van onvolledige onthullingen en tegenstrijdigheden in de getuigenissen.

Bijna vier jaar bedraagt de tijdsperiode tussen het verschijnen van de nabestaanden in de zaak *Simelane* voor het CMR en de officiële afsluiting van hun dossier in het AC - met het amnestieverdict voor de beklaagden als eindpunt. Een lang proces dat in vele gevallen - zoals ook in de zaak *Simelane* - slechts een tussenstap betekent in de langere lijdensweg die slachtoffers en nabestaanden afleggen.

Laten we aan de hand van de zaak *Simelane* de WVC eens van naderbij taxeren op zijn herstelgerichtheid. Het is hierbij niet de bedoeling om de WVC af te rekenen op het verloop en de afloop van bovenstaande - of één van de talrijke andere - micro-opnames. We weten dat een waarheidscommissie, met zijn voornaamste doelstelling het omgaan met de last van een ver-

leden en het hierbij in kaart brengen van grove mensenrechtenschendingen, niet in de eerste plaats bekommerd is of kan zijn om het lot van zijn individuele ontelbare slachtoffers. Sommigen durven zelfs stellen dat het collectief slachtofferschap en het louteringsproces "nodig" zijn om een breuk met het verleden als het ware op een rituele manier te bevestigen. Het behoort meer en meer tot de politiek van een transitieproces om een collectief beeld van gruweldaden om te buigen naar een collectief beeld van trauma, waarbij het leed van slachtoffers dan symbool komt te staan voor het gewelddadige verleden. Dat is ook wat slachtofferorganisaties in Zuid-Afrika verwijten aan de WVC - om het met de woorden van Jean-Jacques Rousseau te zeggen -:

“ze hebben het sociale contract dat we met hen sloten verbroken.” Waarmee ze bedoelen: “Wij getuigden over onze pijn en ons verdriet in ruil voor herstel en verzoening, maar blijven met lege handen achter”.

In plaats daarvan waren zij getuige van een ander proces, voor velen voor de hand liggend, het proces van waarheid in ruil voor amnestie.

Ook al vormen de concepten waarheid en verzoening vaak de algemene leidraad in het discours van waarheids- en verzoeningscommissies, we zouden heel wat bijkomende interessante lessen kunnen trekken uit het effect van verschillende andere deelaspecten van een waarheidscommissie zoals Zuid-Afrika deze organiseerde. Zo zouden we onder meer kunnen gaan kijken naar de merites op het vlak van herinnering en herdenking, op het vlak van gerechtigheid en herstel, op het vlak verzoening en reïntegratie. En deze aspecten zouden we dan verder kunnen evalueren op het persoonlijk en interpersoonlijk niveau, het groeps- en het nationaal niveau. In voorliggend artikel zullen we inzoomen op één deelaspect van de WVC, met name de verwezenlijkingen op het vlak van herstelrecht, en dit op interpersoonlijk niveau. We gaan na in welke mate de WVC erin geslaagd is om zijn rol ter bevordering van een herstelrechtelijk proces waar te maken.

We nemen de zaak *Nokuthula Simelane* als leidraad in ons betoog. De keuze om net deze zaak aan te halen is niet provocerend noch misleidend bedoeld. In de massa's verslaggeving over de WVC is er namelijk weinig terug te vinden over deze zaak. Toch is het verloop en de afloop van dit proces representatief voor een groot deel van de slachtoffers en daders die voor de WVC verschenen. De zaak *Simelane* legt een

heel aantal pijnpunten bloot die toch wel tekenend zijn geweest voor het relatief beperkte succes van de WVC op het vlak van herstelrecht. Onze keuze had ook kunnen vallen op één van de meer voor de hand liggende gevallen zoals de brutale aanslag op Heidelberg Tavern in Kaapstad of de brutale moord op de Amerikaanse studente Amy Biehl. In beide gevallen zijn bijna fenomenale herstelrechtelijke processen op gang gekomen tussen de daders en nabestaanden. Maar naast deze minderheid van “succes”verhalen zijn er veel onbelichte gevallen, zoals ook in het geval van Simelane, zijn de verhalen van nabestaanden en ook van daders - die al dan niet amnestie ontvingen - vaak somber, en weerspiegelen ze nauwelijks iets van de nobele herstelrechtelijke doelstellingen die de Commissie zichzelf toedichtte bij haar aanvang. De zaak *Simelane* schippert daar wat tussen in, maar vertelt ons heel wat over de gemiste kansen die de WVC daar heeft laten liggen, ongeacht zijn beperkt en strikt mandaat op dit vlak.

Het waarheidsdiscours

Vooraleer we ons voorbeeld van naderbij gaan bekijken nog even iets over waarheidsvinding, het centrale aspect van elke waarheidscommissie. Wat is het nut van de waarheidsvinding als proces? En wat is de waarheid als doel? In dit artikel zullen we geen antwoorden zoeken op deze normatieve vraagstukken. Wij willen echter wel even stilstaan bij de weg die waarheidsvinding heeft afgelegd in de WVC.

In de eerste plaats valt het meteen op dat de functie van de waarheidsvinding een heel verschillende invulling krijgt in het slachtofferproces en in het daderproces. De hoorzittingen in de CMR waren in de eerste plaats bedoeld om slachtoffers en nabestaanden een publieke ruimte te geven om hun waarheid te vertellen, en om op die manier tot erkenning voor hun slachtofferschap te komen. De publieke aard van de zittingen - met de aanwezigheid van camera's uit binnen- en buitenland als luidsprekers voor de rest van wereld - was hierin een niet onbelangrijk onderdeel. De feitelijke waarheid deed er niet toe, het was vooral de dramatiek van de getuigenissen die kon tellen als verhaal, als narratieve waarheid. De correctie - door middel van juridische of forensische bewijzen - die achteraf kon plaatsvinden over de onjuistheden in dit uniek verhaal was vaak ontnuchterend voor slachtoffers, maar het ontkrachtte vaak geenszins de erkenning van hun slachtofferschap die ze hadden ontvangen. Het toonde daarentegen wel aan dat de WVC toch wel een rangorde instelde op vlak van de verschillende

“waarheden”. Als er later in het proces belangrijke feiten in tegenspraak waren met de naratieve waarheid van slachtoffers werd deze *overruled* door de feitelijke waarheid.

In de hoorzittingen voor het AC werd resoluut gepochteerd voor de feitelijke waarheid. Het verhaal van de dader - vaak verkondigd door diens advocaat - deed er in feite niet toe. De grondvoorwaarden voor het toekennen van amnestie hebben in grote mate de grenzen bepaald van wat men als “waarheid” kan klasseren en wat niet. Om amnestie te ontvangen moest het misdrijf in de eerste plaats als grove mensenrechtenschending gekwalificeerd worden. Verder waren er drie essentiële criteria. Voor de aanvraag moest de dader een volledige onthulling van de feiten doen. Het misdrijf moest bovendien een duidelijk politiek motief hebben. En tenslotte waren het enkel individuele aanvragen die ontvankelijk werden verklaard. Van collectieve amnestie was dus geen sprake. Met deze conditionele amnestieregeling brak Zuid-Afrika een lans op het vlak van internationale mensenrechten en internationaal recht, door een einde te stellen aan de tot dan toe heersende trend van *blanket amnesty*. Deze individuele formule van waarheidsvinding heeft er wel toe geleid dat het bijna 3000 pagina's tellende rapport van de WVC - dat in sterke mate gedocumenteerd is met aspecten uit het AC - eerder overkomt als een verwarrende aaneenschakeling van belangrijke fragmenten uit een lange film. Het mist op dat vlak alvast zijn doel om een zo volledig mogelijk beeld te creëren van het patroon van geweld en onrecht tijdens het apartheidregime.

De grote discrepantie in de verschillende niveaus van “waarheid” die voor dader en slachtoffer van belang waren in hun proces, heeft van deze parallel met elkaar lopende processen iets onoverkomelijks incompatibel gemaakt, zeker als we ervan uitgaan dat de WVC de ambitie had om verzoening te bewerkstelligen tussen dader en slachtoffer. De aansluiting - die in sommige gevallen toch tot stand kwam - was vaak een gevolg van een wederzijdse nood om tussen te komen in elkaars verhaal, om meer te willen weten van elkaars “waarheid”. Slachtoffers zaten zelfs nog na hun eigen getuigenis voor de CMR met belangrijke vragen over de exacte omstandigheden waarin de feiten zich afspeelden, of met vragen over de oprechtheid van het verhaal van de daders. Daders op hun beurt betreurden meermaals het gebrek aan erkenning van hun verhaal. In de eerste plaats gaat het hier om verzetsstrijders die hun slachtofferschap vaak onvoldoende plaats hebben kunnen geven in het hele proces van de WVC.

Maar anderzijds was er ook de miskennis van het leed en de trauma-ervaringen opgelopen door de daders die in dienst werkten voor het apartheidregime.

Daders en slachtoffers zijn hier in zekere mate vastgeketend geweest in een rol die hen werd opgelegd door een politiek compromis. De verhalen van slachtoffers dienden als katalysator voor het nationaal verzoeningsproces, terwijl de volledige bekentenissen van de daders de basis moesten leggen voor hun amnestie, een absoluut noodzakelijk zuiveringsproces, dat als belangrijke eis op tafel lag in de vredesonderhandelingen.

Kansen op een herstellend recht ?

Wat waren dan kansen op het vlak van herstelrecht die de WVC voorzag in haar processen? Een hoofdplicht van de WVC was de erkenning en het herstel van de burgerlijke en menselijke waardigheid van slachtoffers. Alle drie de comités kregen de taak om hiertoe bij te dragen: het AC, het CMR, en het Comité voor Herstel en Rehabilitatie (CHR). Herstelrecht werd door de WVC nauwkeurig omschreven als een proces waarin: ⁽⁶⁾

- criminaliteit wordt beschouwd als een schending van de menselijke waardigheid, een leedtoevoeging aan anderen, in plaats van een overtreding van strafrecht;
- de focus op herstel ligt, met op de eerste plaats materiële en immateriële schadevergoeding voor slachtoffers, maar daarnaast ook herstel voor daders, omstanders en de bredere samenleving;
- slachtoffers, daders en de samenleving worden aangemoedigd om een actieve rol te spelen in de conflictafhandeling, met de Staat en juridische professionals als facilitators;
- een uitdrukkelijke steun uitgaat naar de principes van een strafrechtstelsel, met name: het opnemen van een volledige verantwoordelijkheid voor zijn daden vanwege de dader, een volledige deelname aan het proces voor slachtoffers en daders, en een nadruk op goedmaking of herstel.

Deze omschrijving sluit bijna naadloos aan bij de voor herstelrecht algemeen aanvaarde principes zoals we ze terugvinden in de *UN Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters*, maar ook in basiswer-

Waarheid die herstelt of herstel van de waarheid?

ken zoals deze van Howard Zehr of Daniel Van Ness.

Een opvallend aspect waarop de WVC een bewuste kwinkslag maakte is in de rol die het de Staat geeft als bemiddelaar. Politiek gezien is deze keuze voor de hand liggend als men beschouwt dat de oprichting van een waarheidscommissie zich afspeelt in de context van een transitieproces, waarin het meestal een overgangsregering is die de start inluidt van een herstel van de morele en politieke orde, en dus ook in het geval van een transitieproces bepaalt op welke manier deze samengesteld en geleid zal worden. Het is minder voor de hand liggend, echter, om te begrijpen op welke manier een "staat" als neutrale bemiddelaar kan optreden in politieke misdrijven waarin het vorig bewind als dader betrokken was. De nauwkeurige selectie en de uiteindelijke benoeming van de commissieleden door de overgangspresident Nelson Mandela is daarom ook niet over één nacht ijs gegaan. De keuze is gevallen op een selectie van zeventien mannen en vrouwen, van alle rassen, en vanuit de verschillende hoeken in de samenleving, die bovendien bijna allemaal een aanzienlijke achting genoten in Zuid-Afrika. Voor elke hoorzitting werden telkens ook meerdere commissieleden aangesteld.

Verder wordt er in het mandaat van de WVC ook niet gesproken over belangrijke principes zoals de vrijwillige deelname van de partijen, de vertrouwelijkheid van het proces, en het streven naar een gezamenlijke overeenkomst.

De vrijwilligheid van deelname aan de WVC was in principe gegarandeerd, maar er valt veel te zeggen over het rekruteringsbeleid dat de Commissie voerde om zowel slachtoffers als daders te overtuigen om hun aanvraag te doen tot deelname. Het succes van hun opkomst bepaalde immers in grote mate de geloofwaardigheid van de Commissie als legitiem transitieproces. Geschiedenis schrijven kon maar als er een zo groot mogelijk aantal "geschikte" slachtoffers en daders mee aan het verhaal konden schrijven. De Commissie hekelde in dit verband de afwezigheid van de blanke Zuid-Afrikanen:

"The absence of white South Africans at the Commission hearings has been disappointing. If true reconciliation is to take place, white communities will have to take responsibility and acknowledge their role as beneficiaries of apartheid. The consequences of

this lack of participation are likely to perpetuate the polarisation of South African communities and further obstruct processes of reconciliation." (7)

Vertrouwelijkheid is een ander belangrijk principe van een herstelrechtelijk proces. Dit staat in contrast met een transitieproces waar de nadruk ligt op geschiedschrijving. Het publiek proces bood niet alleen de slachtoffers een mogelijkheid om via hun actieve deelname in de hoorzitting een individueel herstelproces te starten. Het liet eveneens toe dat de duizenden afwezige slachtoffers in de WVC hun verhaal hoorden weerklinken in de verhalen van andere slachtoffers. Het publieke proces van individuele getuigenissen had daarom een watervaleffect op het nationale herstelproces.

Over het belang van een gezamenlijke overeenkomst werd weinig gewag gemaakt in de individuele processen. Het nationale belang primeerde. Het is daarom ook het vijfdelige eindrapport dat het verbond belichaamde dat gesloten werd als het officiële eindpunt van het transitieproces. Op 29 oktober 1998 zou het rapport door Commissievoorzitter en aartsbisschop Tutu overhandigd worden aan toenmalig president Nelson Mandela. Tot twee uur voor de geplande ceremonie was de publicatie van het rapport nog onzeker. Belangrijke partijen, met het ANC voorop, probeerden de publicatie te weerhouden op grond van procedurefouten. Tutu reageerde erg scherp tijdens de gespannen ceremonie,

"Many will be upset by this report. Some have sought to discredit this pre-emptively. Even if they were to succeed, what is that to the point? It won't change the fact that they killed Stanza Bopape, they bombed Khotso House, they tortured their own people in their camps in Tanzania, in Angola, they necklaced people - that is what the perpetrators told us - it is not an invention by the Commission" (8)

Er bestond dus geen enkele vorm van overeenkomst tussen individuele slachtoffers en daders. Het was enkel in het AC dat de aanvragers - na hun getuigenis onder eed - een eenzijdige overeenkomst konden bekomen in de vorm van de amnestieverklaring. De grondvoorwaarden om

deze amnestieovereenkomst te verkrijgen waren duidelijk van bij aanvang. Voor slachtoffers, daarentegen, werd er geen enkele vorm van overeenkomst gesloten. In de *zaak Simelane* werd er zelfs geen enkele verwijzing gemaakt naar de mogelijkheid tot herstel, restitutie, of compensatie.

Uit de bovenstaande basisprincipes van het "herstelrechtelijk proces", zoals de WVC ze formuleerde, vloeien de meer concrete kenmerken voort die de Commissie voorzag in de respectievelijke CMR en AC. Voor het CMR voorzag de WVC een proces voor slachtoffers met volgende herstelgerichte kenmerken: ⁽⁹⁾

- σ de erkenning van het slachtofferschap en het aanvaarden van het persoonlijke verhaal van het slachtoffer door hem of haar een stem te geven in het proces;
- σ de mogelijkheid voor slachtoffers om informatie te krijgen over het *hoe en waarom* van de feiten, en dit mogelijks rechtstreeks van de dader te horen;
- σ het bieden van sociale bijstand aan slachtoffers met betrekking tot opleiding, gezondheidszorg, etc.;
- σ het aanbieden van herstel in de vorm van symbolische erkenning of financiële compensatie.

In het kader van het AC formuleerde de WVC eveneens de belangrijkste kenmerken voor een herstelgericht proces voor daders: ⁽¹⁰⁾ het opnemen van politieke aansprakelijkheid en morele verantwoordelijkheid. Door daders aan te spreken op hun aansprakelijkheid hoopte de commissie met dit amnestieproces ook een bijdrage te kunnen leveren aan het herstelproces en de reïntegratie van daders enerzijds, en het op gang brengen van een herstelproces voor slachtoffers anderzijds.

De WVC was zich dus wel degelijk bewust van de essentie van herstelrecht, maar slaagde in de uitvoering van haar opdracht er niet geheel in om deze voorwaarden te bewerkstelligen. De voornaamste pijnpunten die ze vooraf al had kunnen voorzien waren de volgende: er was geen ruimte voor een rechtstreekse ontmoeting tussen dader en slachtoffer, er was geen mandaat vanwege de commissie om herstelmaatregelen op te leggen laat staan om deze uit te voeren, en tenslotte het was weinig waarschijnlijk dat de politieke aansprakelijkheid van amnestieaanvragers zou leiden tot berouwvolle of

verontschuldigende gebaren naar slachtoffers toe.

Ondanks het feit dat de WVC meermaals - en volkomen terecht overigens - geroemd werd voor zijn innovatief mandaat dat sterk onderbouwd was met herstelgerichte principes, zullen we zien dat ook in ons voorbeeld, de *zaak Simelane*, maar weinig aanknopingspunten terug te vinden zijn met de vooropgestelde herstelrechtelijke principes.

Erkenning

Het eigene van een herstelgericht proces is dat het verhaal van de partijen een plaats krijgt in het gebeuren, en dat het gebeuren op zijn beurt een betere plaats krijgt in het leven van het slachtoffer of de nabestaanden en de dader. Een bemiddeling kan op die manier conflictoverstijgend of transformerend werken in plaats van louter conflictoplossend. Een inclusief proces waarin de erkenning van het verhaal van slachtoffers en daders een plaats krijgt, start daarom vanuit een oprechte aandacht voor de bezorgdheden en de belangen van slachtoffers.

De erkenning voor het slachtofferschap van de nabestaanden in de *zaak Simelane* kwam heel aan het einde van de getuigenis even aan bod toen de voorzitter van de commissie zich naar de slachtoffers richtte met de woorden:

"We understand very well the pain that you must have had all these years. It is a pain not only that of feeling that your daughter has disappeared and you cannot reach her, but also of not knowing what actually happened to her and finally not being able to know how she died, where she died and where she has been buried."

Een oprechte erkenning van het verhaal van de slachtoffers bleef hoe dan ook beperkt tot een "publieke" erkenning. De afwezigheid van de daders op de slachtofferhoorzittingen zorgde ervoor dat slachtoffers zelf de stap moesten zetten naar de amnestiezitting om daar erkenning te vragen van daders. Voor veel slachtoffers en nabestaanden was dit echter een stap te ver. Maar Mathew Simelane en zijn familie verschenen wel op het amnestieproces.

Maar ook de erkenning van het verhaal van de daders werd zelden zichtbaar in de amnestiezittingen. Zo ook in de *zaak Simelane*, waarin alle

beklaagden zwaar op de korrel werden genomen zowel door de Commissie als tijdens het kruisverhoor. Dit quasi-juridisch proces liet weinig ruimte voor andere aspecten dan *fact finding*.

Actieve participatie

Uit het transcript van de hoorzitting in het CMR valt op dat Mathew Simelane een vrij actieve rol opnam in het proces. Het verloop van de zitting bleef echter wel beperkt tot een strikte structuur van vraag en antwoord waarin het slachtoffer weinig ruimte kreeg om zijn eigen verhaal te doen. In de hoorzitting werd slechts één open vraag gesteld aan het slachtoffer: *“Can you please tell us the story of your missing daughter”*. In het verdere verloop van de zitting werd het slachtoffer voornamelijk ondervraagd door hun eigen advocaat en de commissieleden. De zaak Simelane is op dit vlak geen uitzondering. Daders kregen in het slachtofferproces geen mogelijkheid om een actieve rol op te nemen.

In het AC kregen slachtoffers wel systematisch de mogelijkheid om het verhaal en de verklaringen van amnestieaanvragers in vraag te stellen. Dit gebeurde in veel gevallen. Deze actieve rol kon uiteindelijk zelfs een beslissende invloed hebben in de amnestiebesluitvorming. Deze *decision making power* die vaak onderwerp was van hevige discussie in de *restorative justice* literatuur, heeft er in de *zaak Simelane*, gedeeltelijk voor gezorgd dat drie van de daders amnestie werd geweigerd omwille van hun tegenstrijdige en onvolledige onthullingen.

Ontmoeting

In het kader van de hoorzittingen van het CMR vonden geen rechtstreekse confrontaties plaats tussen de slachtoffers of nabestaanden en de daders. De Commissievoorzitter legde wel de link met het amnestieproces waarin de daders zouden verschijnen, en waarin de feitelijke onduidelijkheden mogelijks zouden worden opgehelderd. Zo werden het slachtoffer- en het daderproces binnen de WVC toch onlosmakelijk met elkaar verbonden. In de *zaak Simelane*, zoals in vele gevallen, was het bijzonder pijnlijk vast te stellen dat de slachtoffers na de CMR zitting eigenlijk met lege handen, maar wel met vele onopgeloste vragen naar huis werden gestuurd:

“Mr Simelane, I think that we are in the position very much that you are at the moment and that is to watch and wait for the outcome of the amnesty applications which have been made. I under-

stand that there have, as you indicate, that there are, in fact, five applications that have been made and we will hear from that, we hope, considerably more, because we understand very well the pain that you must have had all these years. It is a pain not only that of feeling that your daughter has disappeared and you cannot reach her, but also of not knowing what actually happened to her and finally not being able to know how she died, where she died and where she has been buried.”

Een rechtstreekse ontmoeting tussen slachtoffer en dader was dus geen optie tijdens de slachtofferhoorzittingen binnen het CMR. Daardoor werden slachtoffers en nabestaanden noodgedwongen doorverwezen naar het amnestieproces van hun dader. Doordat heel het amnestieproces maar traag en laat op gang kwam, stonden slachtoffers soms lang “geparkeerd” met hun verhaal en hun vragen voor de dader. In de *zaak Simelane* was dit bijna twee jaar vooraleer de nabestaanden een kans kregen tot ontmoeting met de daders. Voor hen bracht het acht dagen durende amnestieproces wel heel wat opheldering. Heel wat pijnlijke details over de ontvoering, maar vooral over de foltertechnieken die Nokuthula Simelane onderging kwamen aan het licht tijdens de hoorzittingen. Tot een rechtstreekse dialoog tussen de daders en de nabestaanden kwam het nooit.

Aansprakelijkheid en verantwoordelijkheid

In ons voorbeeld heeft slechts één van de zeven beklaagden zijn verantwoordelijkheid openlijk erkend en opgenomen voor zijn daden ten aanzien van de nabestaanden van Nokuthula Simelane. Dit gebeurde helemaal aan het einde van zijn drie dagen durende hoorzitting toen amnestieaanvrager Mohapi Selamolela het woord rechtstreeks richtte tot de slachtoffers:

“I am directing my words to the Simelane family. I would like to say to the family please forgive me for playing a role or to be involved in this incident, in the incident of Nokuthula Simelane... [...] We were not taught that we did not respect Ms Simelane, we did not respect her life, that is why I say I understand the pain that you experience, which you had from 1983, looking and searching even today, you are still in the dark. You are still in

the dark because in all the applicants which have testified before this Commission, there is no one which has satisfied what the family wanted to know. I know that you are tired to hear that she was assaulted and kicked, what you want to know is where is she. I am saying as applicants, I am telling the truth about what I know [...] I am saying to the family it was not the intention to do what we did to your child, we followed unjustified orders. Instead of protecting, we were harassing as we have created hatred, thank you.”

De aansprakelijkheid en het opnemen van verantwoordelijkheid van daders voor hun daden was binnen het AC *strictu sensu* beperkt tot politieke aansprakelijkheid. Het politiek motief van daders was uiteindelijk één van de essentiële ingrediënten om amnestie te kunnen krijgen, maar het was tegelijk een handige rechtvaardigingsgrond voor daders om hun individuele verantwoordelijkheid te ontlopen. Het aanspreken van daders op hun *criminal accountability* wordt dus onmiddellijk geneutraliseerd door de politieke verantwoordelijkheid die in handen ligt van hun politieke opdrachtgevers. Dit heeft het herstelproces tussen slachtoffers en daders voor een groot stuk gehypothekeerd, tot zeer grote ontgoocheling en frustratie van de Commissieleden van de WVC, die voorzien hadden dat de opzet en de procedure van het AC een dynamiek zou teweegbrengen voor daders om zich berouwvol te tonen ten aanzien van hun slachtoffers. In de zaak *Simelane* was deze ontgoocheling niet minder duidelijk aanwezig. Met uitzondering van Selamolela richtte geen enkele van de andere amnestieaanvragers zich tot de nabestaanden. Selamolela doet dat wel, maar minimaliseert zijn eigen verantwoordelijkheid in volgende bewoording:

“My participation from Carlton Centre to Northum where she was taken, I am saying this incident about Nokuthula has taught me that I should not take orders which would lead to injury, pain, torture as it happened about your child. I am saying that thing would never happen. When we joined the Police Force, I said, I committed myself to apply law and order, protect and serve the com-

munity, but in regard to your child, that did not happen. We failed as a Unit who was involved in this incident, we failed.”

Herstelmaatregelen

Tot nu toe hebben we nog weinig verteld over de derde pijler binnen de WVC, het Comité voor Herstel en Rehabilitatie (CHR). Ook in de literatuur over de WVC heeft dit orgaan niet de aandacht gekregen die het misschien wel verdiende. Ondanks het beperkt mandaat van de WVC dat niet toeliet om rechtstreeks herstelmaatregelen uit te spreken en uit te voeren, werden er toch meermaals in het verloop van de werking van het CMR, maar ook doorheen de voorafgaande campagnes, te grote verwachtingen gecreëerd voor slachtoffers. Zo werd de mogelijkheid tot het bekomen van een financiële schadevergoeding letterlijk voorgeschreven in de informatiebrochures voor slachtoffers. Natuurlijk werd de WVC hierop streng afgerekend door onder meer slachtofferorganisaties. Desondanks leert een eerlijke evaluatie van het CHR ons dat de WVC oprechte inspanningen heeft geleverd om een herstelbeleid uit te bouwen. Het recht op herstel voor slachtoffers was trouwens een verplichting die verankerd ligt in het toen al geldende internationale recht. ⁽¹¹⁾

Het CHR had twee grote taken, een operationele taak binnen de werking van de WVC en een beleidsvoorbereidende taak ten behoeve van de Zuid-Afrikaanse regering. De operationele taak bestond erin om zich enerzijds te buigen over alle aanvragen binnen het AC en het CMR, en anderzijds om alle relevante informatie over slachtoffers te inventariseren met betrekking tot hun identiteit en de aard en ernst van hun slachtofferschap. De beleidsvoorbereidende taak situeerde zich op drie niveaus. Ten eerste was ze gemachtigd om aanbevelingen te doen om dringende en tussentijdse herstelmaatregelen te laten uitvoeren. Ten tweede was ze belast met het formuleren van algemene aanbevelingen rond gepaste herstelmaatregelen voor slachtoffers. En tenslotte moest het CHR aanbevelingen doen rond de inrichting van nieuwe instellingen die de stabiliteit en een eerlijke samenleving promoten, en een bijdrage leveren aan de preventie van mensenrechtenschendingen. Opmerkelijk is dat er in het mandaat van het CMR met geen woord gesproken wordt over herstel, rehabilitatie, of reïntegratie van daders.

De focus van dit artikel lag op de herstelrechtelijke inspanningen op het persoonlijk en interpersoonlijk niveau. Laten we daarom even kijken welke concrete inspanningen het CHR in dit verband geleverd heeft. In de voorbereidingen op de slachtofferhoorzittingen werd een groep van *briefers* en *statement takers* opgeleid in traumaverwerking en psychologische bijstand. Hierbij werd ernaar gestreefd om deze vaardigheden in te bedden in zoveel mogelijk lokale gemeenschappen, waardoor de begeleiding van slachtoffers ook na de WVC nog verdergezet kon worden. *Briefers* waren ook aanwezig tijdens de slachtofferhoorzittingen. Op die manier was het hele verloop voor slachtoffers vanaf het eerste interview aan huis tot en met de hoorzittingen, zoals ook in de zaak *Simelane*, op te vatten als een soort herstelproces, waarbij onder “herstel” verstaan wordt het verwerkingsproces.

Om gepaste herstelmaatregelen te formuleren voor individuele slachtoffers ontwikkelde het CHR een geïnformatiseerd inventarisatiesysteem, waarbij nauwkeurig alle informatie werd bijgehouden over de aard, het tijdstip en de plaats van het misdrijf, de gevolgen voor het slachtoffer, en de politieke context waarin het misdrijf plaatsvond. Voor slachtoffers was het vaak ontgoochelend om te horen dat de afhandeling van hun dossier afhankelijk was van het resultaat van de amnestiezittingen. Herstel liet in vele gevallen lang op zich wachten. In de perceptie van velen gingen daders naar huis met een amnestieverklaring, en gingen slachtoffers naar huis met lege handen. In de zaak *Simelane* klonk het zo,

“We will certainly follow up, we will keep a very close link, close watch on the amnesty process. We will also see what we can do further about following up with the ANC, because they must have some information about her and then, as you know, there is a programme within the Commission for reburial of loved ones. So we will be in touch with you about all those three major points and I would like to thank you and your wife for having the courage to come today and tell us this story.”

Het was hier dus duidelijk dat de CMR nog geen uitspraken kon doen over de juiste omstandigheden waarin het slachtoffer ontvoerd, gefolterd, en mogelijk ook vermoord werd. De verhalen van

de slachtoffers maakten wel duidelijk wat de mogelijke vormen van herstelmaatregelen zouden kunnen inhouden. In vele gevallen gaat het dan om symbolische vormen van herstel zoals de verwijzing naar de opgerichte *Commission for Reburial* voor vermiste en teruggevonden slachtoffers.

Van schouwspel naar theater?

Bij het nader bestuderen van individuele processen die plaatsvonden binnen de WVC valt het op dat herstelrecht een moeilijk te operationaliseren begrip wordt. De vraag - want daar ging dit artikel toch over - over de toepassing van herstelrechtelijke principes in het kader van transitieprocessen, en meer bepaald in waarheidscommissies, is niet makkelijk te beantwoorden.

De vaak heilige principes van “vertrouwelijkheid” en het sluiten van een “gezamenlijke overeenkomst” voor de klassieke herstelgerichte programma’s tonen aan dat deze in de context van politieke transitie opgeofferd moeten worden voor hogere belangen. De rol van slachtoffers en daders neigde vaak naar die van figuranten in groot schouwspel, waarbij de regisseurs soms moeilijk raad wisten met het script. Een script dat soms veel ruimte toeliet voor improvisatiespel. Zou het in dit optiek geen beter idee geweest zijn om samen met een schouwspel ook een breed programma met lokale straattheater te hebben georganiseerd?

Met andere woorden, de WVC had in heel opzichten misschien meer kunnen bereiken op vlak van herstelrecht op individueel niveau, moest het samen met zijn drie comités ook parallelle slachtoffer-daderbemiddelingsprocessen hebben geïmplementeerd.

Inspiratiebronnen

- Krog, Antjie (2002) *Country of My Skull*. Johannesburg: Random House.
- Leman-Langlois Stéphane en Shearing Clifford (2004) “Repairing the future: the South African Truth and Reconciliation Commission at work,” in George Gilligan and John Pratt (red.) *Crime, Truth and Justice*. Cullompton: Willan Publishing.
- Sarkin Jeremy (2005) *Carrots and Sticks: the TRC and the South African Amnesty Process*. Antwerp: Intersentia.
- Truth and Reconciliation Commission (1998) *Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report. 5 Volumes*. Cape Town: Juta & Co.

De transcripts van de hoorzittingen van de slacht-

offers en daders die beschreven staan in dit artikel zijn te vinden op de officiële website van de WVC: <http://www.doj.gov.za/trc/>

Bijlagen

- (1) Bemiddelaar bij Suggnomè en doctorandus aan de KULeuven
- (2) JB0280
- (3) Coetzee AM4122/96, Pretorius AM4389/96, Williams AM4375/96, Ross AM4377/96, Mong AM4154/96
- (4) AM5419/97
- (5) AC/2001/185
- (6) Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report, 1998, Vol. 1, p. 125.
- (7) Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report, 1998, Vol. 5, p. 167.
- (8) Antjie Krog, *Country of My Skull*, 2002, p. 283.
- (9) Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report, 1998, Vol. 1, p. 127.
- (10) Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report, 1998, Vol. 1, p. 129-130.
- (11) Het valt buiten het bestek van dit artikel om hierover uit te wijden, maar het recht op herstel voor slachtoffers was onder meer gegarandeerd door: de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, het Internationale Covenant van Burgerlijke en Politieke Rechten, de Conventie ter preventie van Foltering, de Inter-Amerikaanse Conventies voor Mensenrechten.

Op 7 juni 2007 vond met steun van het Prins Filipsfonds te Overijse een kennismakings- en uitwisselingsdag plaats tussen de Vlaamse en Waalse bemiddelaars van Suggnomè en Médiante.

WVC vanuit bemiddelaars oogpunt

Gelijkenissen en verschillen tussen WVC en bemiddeling bij ons:
rond 'waarheid en verzoening, erkenning, veiligheid, wraak, publieke ruimte'.

Alice Delvoigne en Tina Jammaers ⁽¹⁾ - Suggnomè

Inleiding

Als bemiddelaar bij de vzw Suggnomè is het onze opdracht om te bemiddelen tussen slachtoffers en daders van ernstige misdrijven. We doen dit met het oog op een verdere humanisering van de samenleving in het algemeen en van de rechtsbedeling in het bijzonder. ⁽²⁾

De link met de Waarheid- en Verzoeningscommissie (WVC) Zuid-Afrika was dus niet ver te zoeken.

Tina vond haar inspiratie onder andere in haar ervaringen in Zuid-Afrika zelf. Als jonge criminoloog vertrok zij naar Kaapstad, Zuid-Afrika en vond er werk in een opvangtehuis voor kinderen en jongeren in de sloppenwijk Langa. Ze werd er geconfronteerd met criminaliteit, hedendaagse "apartheid", onrecht, armoede, ... en ging op zoek naar meer humane manieren om hiermee om te gaan.

Alice raakte geïnteresseerd in het thema tijdens haar studie moraalwetenschappen. Ze schreef destijds een eindverhandeling over wraak binnen het straf- en herstelrecht en concludeerde dat er nog heel wat onderzoek kon gedaan worden naar het wraakaspect bij (burger)oorlogen en grootschalige conflicten op nationaal en internationaal niveau. De situatie in Zuid-Afrika, en hoe men daarmee omgegaan is, is voor haar dus sowieso een boeiend thema.

Vanuit die achtergronden en een eerste lezing van enkele rapporten over het onderwerp, zijn wij de uitdaging aangegaan om dit artikel te schrijven. Over de WVC zijn vele meningen, vele theorieën, voor- en tegenstanders. Het is niet onze bedoeling om een (politieke/morele) evaluatie van de WVC te maken, wel om in te zoomen op enkele thema's die gelinkt zijn aan onze eigen bemiddelingspraktijk.

Waarheid én verzoening?

In de WVC zitten in één adem twee polen: waarheid en verzoening. Twee erg ambitieus gestelde doelstellingen, maar nog gewaagder is de idee dat het ene zal (kan?) leiden tot het tweede.

In onze bemiddelingen komen wij deze twee polen zeker ook tegen.

Als we even stilstaan bij "de waarheid" op zich, zien we dat dit geen eenvoudig begrip is.

Afhankelijk van je referentiepunt, kan iets waar zijn. Er is de feitelijke, gerechtelijke waarheid en ook ieders persoonlijke waarheid. Welke waarheid willen slachtoffers? Welke waarheid kunnen/willen daders bieden? Soms is het hele verhaal te schokkerend en heeft een slachtoffer genoeg met het antwoord op die éne vraag. Of misschien kan de dader slechts één vraag beantwoorden?

De term "waarheid" roept alvast vele vragen op. Wat men met deze waarheid dan moet aanvangen is nog een ander paar mouwen.

Toch is "kennis krijgen van het trauma" volgens Judith Lewis Herman ⁽³⁾ belangrijk. Onmacht en isolement zijn kernervaringen van mensen die iets traumatisch meemaakten. Kennis krijgen van wat er gebeurd is, kan een eerste stap zijn om terug controle te krijgen, een eerste stap in het verwerkingsproces. Om dit mogelijk te maken, kan het zijn dat men de andere partij van het traumatisch gebeuren nodig heeft. Om een vollediger beeld te krijgen van een misdrijf hebben slachtoffer en dader elkaar dus soms nodig. Zij zijn immers twee polen van dezelfde realiteit en in dat opzicht dus met elkaar verbonden. ⁽⁴⁾

De andere pool, "verzoening", is eveneens een

beladen term. Wat wordt er beoogd? Verzoening met zichzelf, de situatie, de ander... We kunnen ons afvragen of verzoening überhaupt als maatschappelijk proces kan gezien worden. Is verzoening niet enkel voorbehouden voor het individu of in extremis voor een kleine gemeenschap?

Genuanceerd omgaan met de termen waarheid en verzoening en zeker met de link tussen de twee is een vereiste.

In onze bemiddelingen merken we alvast dat het ene niet automatisch moet leiden tot het andere, soms zelfs integendeel. Verzoening met de andere partij is dan ook niet het eerste doel van een bemiddeling. Het kan een mooi neveneffect zijn, maar we stellen het zeker niet zo voor dat de bemiddeling mislukt, als er geen verzoening is. Bemiddeling wordt eerder opgevat als een "herpositioneren" ten aanzien van elkaar, ten aanzien van de feiten. Partijen kunnen de ruimte van bemiddeling benutten om een verhaal af te maken, om macht terug te nemen, om beter te begrijpen,... om zo rust te vinden, het gebeurde een plaats te geven in hun leven.

De verdienste van het WVC is zeker wél dat het perspectief naar verzoening wordt geopend en dat wat misschien onbespreekbaar leek, nu besproken wordt in alle lagen van de maatschappij. Iets waar wij zeker uit kunnen leren, namelijk de focus op herstel na een misdrijf bij de brede bevolking bespreekbaar maken.

Eerste zorg: veiligheid voor de partijen

We horen vaak dat het besef de andere nodig te hebben om het gebeuren te kunnen vatten, op zich zeer bedreigend kan zijn. Om te beginnen aan een verwerkingsproces en daarin mogelijk met elkaar in communicatie te gaan, zelfs onrechtstreeks, is veiligheid levensnoodzakelijk. Veiligheid creëren is dan ook één van de belangrijkste opdrachten van een bemiddelaar. Concreet doen wij dit door aan de slag te gaan met onze principes. We bieden de mensen een *vertrouwelijke* ruimte aan, waarbinnen zij *vrij* kunnen spreken, vrij kunnen beslissen wie hen daarin ondersteunt en vrij zijn om al dan niet verder te doen. Als *neutrale* tussenpersoon vellen wij geen oordelen, zijn we *transparant* in onze communicatie en in ons handelen. Ons beroepsgeheim en eenvoudig taalgebruik kan die veiligheid nog vergroten.

De vraag die we ons stellen is of deze veiligheid en vertrouwelijkheid geboden werd in de WVC,

met haar openbare zittingen, en met getuigenissen voor het oog van de camera en de hele wereld. Wat vraagt dit van een mens? Wat doet dat met een mens?

Anderzijds, misschien biedt de voorspelbaarheid en afstandelijkheid van zo'n proces net wel veiligheid? Een vraag waar wij niet zomaar een antwoord op hebben.

Erkenning, een wazig begrip

Erkenning van het onrecht staat centraal voor het proces van herstel. Erkenning krijgen/geven is vaak belangrijk op individueel niveau, maar ook op maatschappelijk niveau.

Er is de feitelijke, gerechtelijke waarheid en ook ieders persoonlijke waarheid. Welke waarheid willen slachtoffers? Welke waarheid kunnen/willen daders bieden?

In Zuid-Afrika is dit erkennen van onrecht vooral een maatschappelijk gebeuren. Jaren van massale schendingen van mensenrechten worden veroordeeld. De individuele personen worden aangesproken om meer inzicht te krijgen in de misdaden. Het risico is echter, zowel in het klassieke strafrecht als bij de WVC, dat de slachtoffers herleid worden tot "interessante getuigen", dat daders herleid worden tot passieve rechthorigen en hun rol hiertoe beperkt blijft.

Toch heeft men bij de WVC enkele manieren gevonden die zeer waardevol zijn in de erkenning van de positie van het individu. Dit ziet men bijvoorbeeld doordat men tijdens het verzamelen van de getuigenissen de fysieke stap naar de slachtoffers zelf zet. Op die manier geeft men een eerste moment van erkenning, een eerste ruimte van recht tot spreken. En zo krijgen slachtoffers de bevestiging dat zij maatschappelijk gedragen worden. Het geeft hen de betekenis van "de maatschappij erkent u als slachtoffer". Deze eerste erkenning is belangrijk.

Ook bij onze bemiddelingen merken we dat het aanbod van bemiddeling op zich, en ook de praktische uitwerking ervan bv. door huisbezoeken, zowel bij slachtoffer als bij dader, een zeer waardevolle manier is om de mensen te erkennen in hun positie, en hen daar ook op aan te spreken.

In het proces van erkenning is de positiebepaling echter de eerste stap. En dat is op zich al een opgave. Soms zijn posities van slachtoffer en

dader niet erg duidelijk, zelfs inwisselbaar. Zeker in nationale conflicten, waarin de onderdrukte of de vrijheidstrijder ook moordenaar wordt, waarin de beul slachtoffer wordt, waarin de hele bevolking betrokken is. De cirkel van gelden en vergelden kan dan eindeloos blijven doorgaan.

In onze bemiddelingen gaan de eerste gesprekken vaak over de kwalificatie die het parket gegeven heeft aan het delict, de slachtoffer - dader positie, ... Tijdens een bemiddeling maken wij hier dan ook ruimte voor. De geschiedenis, de concrete aanleiding tot het misdrijf, provocatie door slachtoffer, ... het krijgt allemaal een plaats. Eveneens wordt de mogelijkheid geboden om de ruimere context te betrekken, vb. de familie, maar ook de buurt. Het kan de mensen een vollediger beeld geven van de feiten en mogelijke handvaten bieden om dit in de toekomst te vermijden.

Verantwoordelijkheid kan ruimer?

Tijdens de institutionele zittingen van het WVC worden allerlei maatschappelijke organisaties, de zakenwereld tot en met de kerk uitgenodigd om hun rol in het verhaal van apartheid toe te lichten. Bij ons wordt dit vaak als een gemis ervaren. Dossiers van pesten op het werk bijvoorbeeld zouden, naast de "pester" en het slachtoffer, opengetrokken kunnen worden naar alle actoren die verantwoordelijk zijn voor de omgangregels op het werk. Ook in conflicten tussen bevolkingsgroepen, bv. racisme, kan dit een mogelijke piste zijn. Organisaties als het Centrum voor Gelijke Kansen en Racismebestrijding doen hierin reeds goed werk. Is er voor bemiddeling ook een taak in weggelegd? Tot hiertoe zien we weinig van deze dossiers in ons jaaroverzicht...

Erkenning alleen is niet genoeg, men moet ook kunnen handelen!

Erkenning krijgen en hun verhaal vertellen, is dus voor beide partijen belangrijk. Maar is het voldoende?

Zoals reeds gezegd kan het belangrijk zijn voor slachtoffers om de onuitsprekelijke gruwel toch te benoemen, uit te spreken en daardoor ook erkenning te kunnen krijgen van anderen. Het kan een opluchting zijn, maar achteraf kan er ook een ontgoocheling komen. "Nu ligt mijn verhaal daar, wat gebeurt nu mee? De dader krijgt zelfs amnestie?!"

De doelstelling van de commissie Amnestie was

een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van de apartheidsmisdaden. Er was de vooronderstelling dat daders pas eerlijk zijn, indien de vrees voor een zware straf wordt weggenomen.

In bemiddeling lijkt er meer te gebeuren. We zien dat het mogelijk is dat daders oprecht en volledig hun verhaal vertellen. Dat zij hierdoor ook aan de slag kunnen met hun eigen verwerking, schuld, schaamte. Ze blijven er niet mee zitten, ze kunnen handelen. Ze kunnen uit hun geïsoleerde positie komen en kunnen meer doen dan enkel zichzelf verdedigen door ontkenning of minimalisering. Net door hun openheid bieden ze zichzelf ook een kans om in het reine komen, schuld en schaamte verwerken, een kans op een propere lei. Bij de WVC gebeurt dit wellicht ook, maar net het veilige kader van een bemiddeling kan - zo denken wij althans - iets extra bieden. Anderzijds moeten we ook niet naïef zijn natuurlijk. Plat opportunisme kan bij een bemiddeling zeker ook een rol spelen, bv. bij een dader die als enige motivatie heeft dat hij hoopt op strafvermindering, of op een vergevend slachtoffer dat geen schadevergoeding zal vragen. En toch wordt dit vaak doorprikt in een bemiddeling. Er is namelijk tegenspraak door het slachtoffer.

Slachtoffers van hun kant kunnen aan de slag met hun verwerking. Ze krijgen eindelijk een antwoord, of net niet, maar dan hebben ze toch de vraag kunnen stellen. Ze kunnen tonen wat het voor hen allemaal aan gevolgen heeft gehad. Ze kunnen zeggen wat zij nodig hebben voor "herstel".

Om deze ruimte van vrij spreken te kunnen garanderen, is het voor slachtoffers en daders vaak een voorwaarde dat zo'n bemiddeling parallel loopt met de strafbepaling.

Eenzijds wordt op die manier de last van de bestraffing van hun schouders genomen. Slachtoffers zijn daardoor vaak zeer opgelucht. Hun persoonlijk proces van verwerking, misschien van vergeving, leidt niet tot straffeloosheid. Het staat er los van. Daders zijn gerustgesteld dat de bemiddeling geen vrijbrief is voor het slachtoffer om persoonlijke "wraak" vorm te geven.

Anderzijds is de garantie dat hun verhaal en het resultaat van de bemiddeling achteraf op het gerechtelijk niveau nog een plaats krijgt een geruststelling. Er wordt nog iets mee gedaan.

Wraak, ook op de agenda?!

Wanneer we aan bestraffing denken, leggen we al gauw de link met wraak. 'Als je een pen van

iemand steelt, volstaat het niet te zeggen 'sorry', maar moet je die pen ook teruggeven', aldus Desmond Tutu, voorzitter van de WVC.

Een van de auteurs van dit artikel heeft ooit de stelling ⁽⁵⁾ geponeerd dat wraakgevoelens van een slachtoffer moeten erkend worden, ook via het strafrecht. Dat betekent niet dat men het recht in eigen handen moet kunnen nemen of dat strafrecht zomaar de wensen van een slachtoffer moet uitvoeren. Integendeel, net omdat een onafhankelijke instantie er op toekijkt, kan die, na het echt horen van het slachtoffer, objectief oordelen. Met erkenning van wraakgevoelens werd dus bedoeld dat slachtoffers de gelegenheid moeten krijgen om hun wraakgevoelens te uiten en dat daar iets mee gedaan moet worden opdat het slachtoffer die gevoelens niet uitvoert. Geef ze een stem, laat de woede vloeien, doe er ook effectief iets mee en enkel dan kan men vermijden dat de wraak niet werkelijk wordt uitgevoerd. Een broeihaard voor wraak is juist het verzwijgen ervan, het verdoezelen, het verbloemen en het tot de taboesfeer herleiden.

We merken dat deze gevoelens wel degelijk in concrete bemiddelingen aan bod komen. Gaande van 'als ik hem vlak na de feiten was tegengekomen, ik had hem de kop ingeslagen' tot 'dat hij maar evenveel pijn voelt als ik al die jaren al voel'. Deze uitspraken moeten deel kunnen uitmaken van een bemiddeling, en dat blijkt in onze praktijk ook zo te zijn.

De vraag die zich dan stelt, is of wraakgevoelens hun plaats krijgen binnen iets als een waarheids- en verzoeningscommissie zoals in Zuid-Afrika. Is er in de hoorzittingen plaats voor het uiten van die woede, haat en drang naar wraak? En wat wordt er dan mee gedaan? Er wordt voortdurend gesproken over vergeving en verzoening, maar komt ook de keerzijde ervan aan bod? Of is het ook hier een taboe?

Luc Huyse zegt in een interview ⁽⁶⁾ dat de achillespees van zo'n waarheids- en verzoeningscommissie is dat indien de dader niets doet met de mogelijkheid om iets te herstellen en toch amnestie krijgt door louter de feiten te vertellen, het gevaar bestaat dat de wraakgevoelens meer dan ooit opwellen en een broeihaard voor erger worden.

Is een reactie van een onafhankelijke instantie dan toch niet noodzakelijk om dit te kanaliseren?

De stap naar de publieke ruimte

Op die manier leggen we de link tussen het persoonlijke verhaal van de individuele daders en slachtoffers enerzijds en de publieke ruimte van justitie anderzijds.

We merken dat mensen vaak eerst de ruimte in de persoonlijke levenssfeer nodig hebben om voor zichzelf de zaken op een rij te zetten. Ze willen eerst in samenspraak met de andere belangrijke betrokkene komen tot een beter zicht op hetgeen gebeurd is, vooraleer hier publiekelijk over gesproken kan worden. Vaak bereiden we mensen actief voor op de zitting. Niet alleen de confrontatie met de dader/ het slachtoffer en hun advocaat, ook de confrontatie met de rechter en het systeem wordt besproken. In bemiddeling horen wij vaak mensen zeggen "het is allemaal zo verwarrend, ik ben blij dat ik er hier in de veiligheid van mijn huis eens over kan spreken". "Ik heb geen idee hoe ik dit leed kan omzetten in geld... Zijn daar dan richtlijnen voor?" Je kan zeggen dat partijen in de bemiddeling worden aangesproken op hun kunnen en geholpen worden in hun niet-kunnen.

Aan de andere kant is de subjectieve waarheid van partijen vaak moeilijk voor de rechter. Wat kan hij hiermee aanvangen? In een bemiddeling proberen we gaandeweg te komen tot een formulering die ook betekenis kan hebben in het publieke forum. Wij proberen de subjectieve taal van de partijen een plaats te geven in het strafrecht zodat er iets mee gedaan kan worden, opdat de rechter er zich tegen kan verhouden.

In die zin denken wij dat een commissie als de WVC en bemiddeling samen zouden moeten gebeuren. De voorbereiding, veiligheid en vertrouwelijkheid van een bemiddeling, en dan een publiek forum waar effectief iets gedaan wordt met die bemiddeling. In Zuid-Afrika zijn er ná afsluiting van de WVC verschillende projecten opgericht voor bemiddeling. In 2002 deed het "Centre for the Study of Violence and Reconciliation" (CSRV) namelijk een onderzoek naar de noden van slachtoffers en daders die deelnamen aan de WVC. Hun conclusie was dat verdere dialoog tussen de partijen nodig was om tot gerechtigheid, verwerking en herstel te komen. ⁽⁷⁾ Een omgekeerde beweging dus, maar niet te min een belangrijke.

Geen conclusie, wel ...

... toont de WVC ons in elk geval hoe een sys-

teem waar niet straf maar herstel centraal staat, mogelijk is op grote schaal. Niet zomaar een klein pilootproject in de marge, maar een nationaal herstelrechtelijk instituut is mogelijk! Het bevestigt ook onze stelling dat de herstelgedachte wel degelijk in zware misdrijven kan bestaan, en dat dit niet enkel een gunst is voor kleine feiten. Ook in het omgaan met conflicten tussen bevolkingsgroepen, kan er gepoogd worden om te komen tot verzoening en herstel. Voor onze eigen praktijk opent dit mogelijk perspectieven in dossiers van racisme.

Verder onthouden we ook dat de kracht van partijen zelf en hun kunnen niet te onderschatten zijn. Maar er is meer nodig dan enkel dat. Een objectieve instantie die nadien effectief iets doet met de verhalen van de partijen, als het ware een communicatieve en participatieve justitie!

Bijlagen

- (1) Beiden werken als bemiddelaar bij vzw Suggnomè
- (2) Visietekst Suggnomè
- (3) Herman, J.L., *Trauma en herstel. De gevolgen van geweld - van mishandeling thuis tot politiek geweld*, Wereldbibliotheek, 1993.
- (4) Van Eynde, N., *De waarde van de gestaltbenadering voor slachtoffer-daderbemiddeling*, GESTALT, tijdschrift voor Gestalttherapie, 14de jaargang, nr.14, 2007.
- (5) Delvigne A., *Gerechtigheid als vorm van geregleerde wraak. Een pleidooi voor het erkennen van wraakgevoelens binnen het strafrecht*, verhandeling ingediend voor het verkrijgen van het diploma van licentiaat in de moraalwetenschappen, 2002.
- (6) <http://boeken.vpro.nl>
- (7) www.cvsr.org.za

De waarheidscommissie als een spiegel voor de bemiddelingspraktijk

Waarheid en gerechtigheid, morele verontwaardiging en de nood aan verzoening

Leo Van Garsse ⁽¹⁾ - Suggnomè

Inleiding

Het stond al een heel tijdje op mijn kast toen ik het boek van Antjie Krog uiteindelijk in de zijzak van mijn reistas stak “voor onderweg”. Op het vliegtuig zette ik me aan het lezen, eerst uit pure verveling maar al gauw méér en méér geboeid. Ik werd bijna fysiek meegesleept in een verhaal dat mij tegelijk afstootte en aantrok en mij emotioneel grondig door elkaar schudde.

Het speelt zich af aan de andere kant van de wereldbol binnen een volstrekt unieke historische en maatschappelijke context. Tegelijk echter komt het, tegen de achtergrond van onze ervaring met bemiddeling in België, in vele opzichten fascinerend vertrouwd over. Niet dat onze Belgische criminaliteit op eenzelfde lijn kan worden gesteld met de gruwel die in de Zuid-Afrikaanse “Waarheids en verzoeningscommissie” (verder kortweg ‘de waarheidscommissie’) op tafel moest komen. En gelukkig draagt onze bemiddeling ook niet de torenhoge maatschappelijke verwachting die de waarheidscommissie schraagde, en waaronder ze tegelijk zo gebukt ging. Maar niettemin verschaft dit boek uitzicht op een landschap waarin ons denken hier in Vlaanderen over herstelrecht en bemiddeling radicaal wordt uitvergroot in zijn belang en zijn verdienste, maar tegelijk ook in zijn risico’s en beperkingen.

In het spreken over dit boek heb ik het dus al gauw vooral over ons, hier in België. Hiermee geef ik meteen toe dat een echt “begrijpen” van de gebeurtenissen in en rond de waarheidscommissie voor mij vele bruggen te ver is. Het boek bracht me vooral in het soort verwarring die je als bemiddelaar ook kan hebben op terugweg van een huisbezoek of na een

gezamenlijk gesprek. En hierover wil ik graag iets kwijt.

Maar met deze subjectieve invalshoek bevind ik me bij Antjie Krog in goed gezelschap. Onder de titel ‘De kleur van je hart’ neemt deze Zuid-Afrikaanse schrijfster je mee in de stroom van haar ervaringen als radiojournaliste over de waarheidscommissie, die ze van start tot finish opvolgde. Wat ze biedt heeft allicht niet de pretentie van volledigheid, objectiviteit of ‘correctheid’. Veeleer mengt ze feitelijke gegevens voortdurend met de verhalen over randgebeurtenissen, anekdotes, gevoelens en percepties van allerlei betrokkenen, waaronder zichzelf. Het boek heeft hiermee de kracht - en tegelijk de zwakheid - van een getuigenis. En je bent als lezer geneigd hierin mee te gaan, zoals het verhaal over een bemiddelingsproces des te vlotter “hoorbaar” is wanneer het via de buffer van de ogen en oren van de bemiddelaar wordt “verteld”.

Kan er sprake zijn van “dader” en “slachtoffer” wanneer de schuld, in al zijn gedaanten, bij iedereen en overal de kop opsteekt, al was het maar in de laksheid om niet te hebben gereageerd op wat men rond zich zag gebeuren?

Inhoudelijk is het geen triomfantelijk verhaal geworden, maar niettemin ademt dit boek vooral hoop uit. Wat, ondanks alles, overeind blijft, is de intuïtie dat

mensen de capaciteit hebben opnieuw te beginnen met elkaar, ook tegen de achtergrond van het verschrikkelijkste kwaad. Maar deze positieve boodschap wordt gebracht op een rauwe manier.

Het boek brengt telefoongesprekken, brieven,

persverslaggeving... Maar het vaste ingrediënt doorheen dit alles zijn de scherpe weergaven van getuigenissen van slachtoffers en daders. Ze vormen de “base-line”, het gruwelijk ritme van het boek, zo schokkend soms dat je geneigd bent de lectuur te stoppen. Tegelijk is er een gewenningseffect, dat er wellicht ook in de Zuid-Afrikaanse samenleving moet zijn geweest. Want, eens de morele pijngrens bereikt, lijken ook in gruwelijkheid de getuigenissen op elkaar. En plots stel je vast dat het je minder gaat raken, dat het je gaat *vervelen* zelfs en dat je hierdoor niet langer in staat bent werkelijk te luisteren, laat staan verontwaardiging op te brengen. En met een schok kom je, met verrassing en iets van schaamte, plots jezelf tegen.

1. Over de achterliggende motieven

Krog beschrijft niet enkel de zittingen van de commissie. Ze staat ook uitvoerig stil bij al datgene wat de commissie omgaf aan soms tegenstrijdige motieven en bekommernissen. De waarheidscommissie had immers geen enkele kans op slagen zonder maatschappelijk “statuut” en zonder wettelijke verankering.

Krog licht toe hoe riskant de onderneming voor de overheid wel was. Ze werd uiteindelijk gefundeerd op een delicaat mengsel van hoop en wanhoop, van hoogstaande principes en platte berekening. In de Zuid-Afrikaanse samenleving na de apartheid leek de klassieke rechtspraak, als middel om met het verleden in het reine te komen, niet opgewassen. Ze had hiervoor onvoldoende legitimiteit en beschikte niet over de taal om woorden te geven aan de complexiteit van wat men, als samenleving, zopas had door-gemaakt. Kan er sprake zijn van “misdrijf” wanneer de individuele en de collectieve verantwoordelijkheid zo sterk en zo gelijktijdig met elkaar interfereren? Kan er sprake zijn van “dader” en “slachtoffer” wanneer de schuld, in al zijn gedaanten, bij iedereen en overal de kop opsteekt, al was het maar in de laksheid om niet te hebben gereageerd op wat men rond zich zag gebeuren? Kan er sprake zijn van “samenleving” wanneer het elementair vertrouwen dat de éne groep de andere lucht en leven gunt zo diep en zo lang werd geschokt?

De Zuid-Afrikaanse samenleving was op zoek naar een nieuwe morele fundering voor het recht en zocht deze in “waarheid” en “verzoening”. Al waren de “Waarheids- en verzoeningscommissies” dus bij wet geregeld, de inhoudelijke worsteling met deze begrippen was hiermee lang niet afgerond. Deze worsteling vormt de dieperliggende essentie achter alles

wat door Krog wordt beschreven.

2. Waarheid als herinnering, waarchtigheid als de moed hiervoor open te staan

We botsen hierbij op de voor bemiddelaars herkenbare spanning tussen “waarheid” en “gerechtigheid”. Gerechtigheid refereert hier dan naar individuele rechten, waarover men “beschikt”. Bij waarheid gaat het om de samenhang der dingen, om menselijke samenhang ook of, zoals de zwarten het noemen: “ubuntu”. De traditionele gerechtigheid is in die zin eerder een ‘blank’ discours. Met de woorden van een zwart journalist in het boek: *“Blanken hebben geen ubuntu. Ze stikken in hun rechten, maar het ontbreekt ze aan compassie met anderen, aan deernis. Ze staan alleen.”*

De waarheid die de Zuid-Afrikaanse initiatiefnemers voor ogen hadden is het morele beginsel van *de moed om zich te durven herinneren en zich niet neer te leggen bij een al te gemakkelijke gerechtigheid*. Het gaat niet zozeer over de opeenstapeling van feiten, maar veeleer om het verhaal over het hele spectrum van menselijke waarnemingen, verhalen, mythes en gewaarwordingen. Alleen zo kan er gewerkt worden aan herstel van de gezamenlijke herinnering en aan - in verhouding hiermee - herstel van individuele identiteit.

In de Zuid-Afrikaanse context was dit beoogde herstel bij uitstek slachtoffergericht: zij, de verkrachte, verbrande, in stukken gesneden slachtoffers, zouden hiermee in het collectieve geheugen een onuitwisbare plaats krijgen.

“Soms zal het nodig zijn te kiezen tussen waarheid en gerechtigheid. We zouden voor waarheid moeten kiezen. Waarheid brengt de doden wel niet tot leven, maar bevrijdt ze van de stilte.” (Door Krog opgenomen citaat van de Chileense advocaat Zalaquett).

3. Authenticiteit en opportunisme

Het kwam er dus op aan de slachtoffers en ver-

antwoordelijken van de apartheid aan het spreken te krijgen. Naast de zorg voor de hooggestemde doelstellingen diende dit spreken ook omgeven door het noodzakelijke juridische kader en door rechtswaarborgen. Hier werd gekozen voor de koppeling van het spreken voor de waarheidscommissie aan een perspectief op amnestie voor de daders. Voor de slachtoffers hing er een perspectief op financiële vergoeding vanwege de overheid aan vast. Tevens werd door de overheid een belangrijke inspanning gedaan om de burgers voor de waarheidscommissie te voorzien van bijstand door advocaten. Krog beschrijft hoe dit soort regelingen door velen werd aangevoeld als een hypotheek op de authenticiteit van het hele proces. Hoe kon voorkomen worden dat de stap naar de waarheidscommissie alleen maar door opportunisme werd geïnspireerd? Hoe kon worden verantwoord dat een dader, zelfs zonder zichtbaar berouw, er met alleen maar het verstrekken van waarachtige informatie zou vanaf komen?

Hiertegenover stond een opnieuw zeer herkenbaar pragmatisch motief: vergeleken met de klassieke rechtspraak bood de formule van de commissie alvast méér antwoorden voor minder geld. Inderdaad, van veel van de gepleegde misdaden zou de verantwoordelijkheid langs de klassieke weg met quasi zekerheid nooit kunnen worden aangetoond.

4. Neutraliteit, hoezo?

Om enige kans op slagen te hebben diende de commissie neutraal te zijn, maar tegelijk over een zeker gezag te beschikken. Dit was een bijna onmogelijke eis in een land dat zo diep in kampen was verdeeld. Moest men de commissie bestaande met voormalige slachtoffers, of waren die niet meer in staat het andere standpunt te horen? (Trouwens, wie was eigenlijk slachtoffer en wie dader?) Moest men zoeken naar vertegenwoordigers uit de diverse politieke fracties, of zouden die teveel gegijzeld zijn door hun "achterban"? Krog beschrijft hoe uiteindelijk gekozen werd voor een tussenformule. Hierbij werd gezocht naar eerder charismatische dan machtige figuren, mensen die gezag genoten vanwege hun verknochtheid aan "waarden". Beteekenisvol is dat men hier al gauw op het spoor kwam van (ondermeer) de religies. Bisschop Desmond Tutu werd tot voorzitter benoemd.

Ondanks al deze overwegingen lezen we in het boek hoe het thema van de neutraliteit de commissie haar hele bestaan lang blijft achtervolgen

en knabbelt aan de geloofwaardigheid.

Hoeveel onafhankelijkheid kon de commissie zich permitteren ten aanzien van de heersende post-apartheidspolitiek?

Mensen als Tutu legden de nadruk op het pragmatische van het hele opzet: het ging er niet om grote morele uitspraken te doen, maar gewoon een weg te vinden om het in de toekomst verder met elkaar uit te houden. Maar, was dergelijk uitgangspunt wel aanvaardbaar? Over welk soort "verzoening" spreken we, tegen de achtergrond van een zo a-moreel systeem als de apartheid en zijn excessen? Kon de commissie zich "neutraliteit" permitteren ten aanzien van hen, die aan dit systeem en aan deze excessen actief hadden meegewerkt?

Krog beschrijft hoe moeilijk dit wel lag, zowel voor de slachtoffers als voor de politiek.

Velen vonden dat de waarheidscommissie zich a priori in morele zin tegen apartheid moest uitspreken. Zodoende zou er dan "anders" moeten worden geluisterd naar de voorstanders als naar de tegenstanders van dit systeem. Bij hen die zich tegen apartheid hadden verzet waren er natuurlijk ook die zich aan vreselijke zaken hadden schuldig gemaakt. Doch kaderden deze feiten dan niet eerder in een "rechtvaardige oorlog"? Anderzijds, riskeerde de waarheidscommissie in dat geval niet te vervallen in een perverse vorm van rechtspraak, gedicteerd door de overwinnaars?

Het bleef een spanningsveld waar de commissie nooit geheel uitraakte. We lezen hoe de leden geregeld onder een loodzware politieke en maatschappelijke druk kwamen te staan en hoeveel moed er van de commissieleden gevraagd werd in het gevecht zich niet te laten instrumentaliseren.

5. Rituelen en charisma als kaderelementen voor een ongewapend moreel appèl

Het boek vertaalt een enorme bewondering voor de figuur van Desmond Tutu, die hierin naar voren komt als een prototype van de bemiddelaar. Interessant is dat deze figuur hierbij voortdurend refereert naar zijn eigen onmacht en keer op keer benadrukt hoezeer het uiteindelijke resultaat van de werkzaamheden afhankelijk is van onvoorspelbare factoren. Hij beschrijft zichzelf eerder als een dienstvaardige clown dan als gezagsdrager.

Deze opstelling laat hem toe tijdens de hoorzittingen mensen zeer rechtstreeks en persoonlijk aan te spreken op eigen initiatief. Hij permittiert zich ook de ruimte om hen uitdrukkelijk met bewondering te honoreren voor de menselij-

ke capaciteit die ze hierin laten zien. Het laat hem ook toe de zitting op een hoogst persoonlijke en zeer intuïtieve manier te leiden. Qua “zittingsmethodiek” kan dit tellen. Het is een voorzitter die, tot stomme verbazing en vaak ook tot ergernis van juristen en buitenlandse observatoren, tijdens de zittingen soms zingt, smeekt, bidt of weent. Eerder dan met procedureregels tracht hij veiligheid en “kader” te scheppen via rituelen: het gebed voor elke zitting, het plechtig aflezen van de namen van de slachtoffers, het aansteken van een kaars....

De waarheidscommissie komt hiermee wel erg ver te staan van de klassieke rechtspraak. Dit roept, ook in het boek, vragen op naar de objectiviteit, zeker wanneer de zittingen voor de betrokkenen aanleiding geven tot tastbare justitiële consequenties. Maar ook hier weer de vraag, eerder dan deze met betrekking tot “objectief” of “subjectief”: wat hadden de Zuid-Afrikanen eigenlijk het meeste “nodig” om verder te kunnen? Hoe zwaar weegt “waarheid” tegenover “gerechtigheid”?

6. De begrensde werkzaamheid van de waarheid

Waren de zittingen succesvol? Het blijft bij Krog een moeilijke, open vraag. Haar verslagen laten een genuanceerd beeld zien.

Aan de zijde van de slachtoffers blijkt “de waarheid” inderdaad haar werk te doen. Hen wordt een forum verschaft voor woorden, die hen in staat stellen iets van hun leed af te leggen. Krog verwoordt het poëtisch met het volgende citaat: *“Liefste, ga niet dood. Waag het niet om dood te gaan. Ik, de overlevende, ik wikkel je in woorden zodat je de toekomst erft. Ik ontruk je aan de dood van de vergetelheid. Ik doe jouw relaas, rond je einde af, jij die ooit naast me in het donker fluisterde.”*

En uit vele getuigenissen van slachtoffers blijkt inderdaad hoeveel het voor hen betekent zich te kunnen uitspreken en hierin beluisterd te worden. *“Ik ben blind, maar nu ik hier gesproken heb, is het voor ’t eerst alsof ik weer kan zien.”*

Aan daderkant ligt het moeilijker. Zij voelen zich op dit publieke forum a priori in een defensieve positie en dat blijkt zich ook te vertalen in een vaak weinig toegankelijke opstelling. Krog gaat sommigen onder hen interviewen in de hoop wat korter bij de mens achter het scherm te geraken. Ze botst hierin op een nogal koele zakelijkheid en een (logisch) opportunisme. Daders laten zich adviseren door advocaten inzake de voor- en nadelen van hun getuigenis voor de

commissie. Sommigen interpreteren de wet naar de letter: ze beperken zich tot de “waarheid” als het opsommen van reeksen feiten. Naar dit soort “waarheid” is de commissie echter niet op zoek.

7. Waarheid en secundaire victimisering

Het boek roept dan ook de vraag op hoe ‘bevrijdend’ de ‘waarheid van de dader’ voor het slachtoffer eigenlijk wel is. De commissie, zoals beschreven, gaf nu en dan ongetwijfeld ook aanleiding tot ‘secundaire victimisering’. Wat doe je als slachtoffer met het koude verhaal over de ‘technieken’ die werden aangewend om je gearresteerde verloofde zo spoedig mogelijk aan de praat te krijgen of deze die werden gebruikt om het lijk van je man of je zoon zo volledig mogelijk te verbranden? Wat doe je als de man die je dagenlang martelde en verminkte na enig nadenken verklaart dat hij zich jouw specifiek ‘geval’ niet echt meer kan herinneren?

We kunnen maar hopen dat de tranen van de commissieleden en de verontwaardiging van het publiek de slachtoffers hier voldoende hebben “gedragen”.

Krog beschrijft ook hoe delicaat de confrontatie dader-slachtoffer wel kan worden wanneer de feiten zo sterk over een machtsonevenwicht gaan als deze van foltering. Sommigen hebben weerstaan tot de dood. Die verdienen respect, ook vanwege hun beulen. ‘Maar jij, jij bent uiteindelijk bezwaken, je hebt uiteindelijk je kameraden verklikt. Wie was hier sterk en wie zwak?’ Het machtsonevenwicht reproduceert zich in de confrontatie. Het publiek is er de beschaamde getuige van hoe het slachtoffer tijdens de zitting opnieuw wordt gefolterd en opnieuw de zwakkere partij blijkt. Krog beschrijft de schok en de verwarring die dit ook bij haar oplevert.

8. Infiltratie van macht

Meer algemeen roept het boek de vraag op in hoeverre het morele appèl op de doorleefde waarheid voldoende is opgewassen tegen de mechanismen van macht. Het appèl maakt duidelijk het meest kans wanneer het gericht is aan de concrete, betrokken personen. De commissie voelt zich ten aanzien van “deskundigen” eigenlijk hoogst onmachtig. We denken hierbij aan de psychologe die het selectief geheugenverlies van de dader even komt verklaren. Of aan de advocaat die zijn cliënt het zwijgen oplegt.

De commissie loopt echter de grootste teleurstellingen op wanneer, naast de rechtstreeks

betrokkenen, ook de meer structureel verantwoordelijken het woord nemen. Hier verschijnen instanties die bezet zijn met macht en die zich van hieruit een flexibel, doorleefd en vloeibaar waarheidsconcept niet kunnen of willen permitteren. Krog commentarieert niet zonder cynisme: “de waarheid die we hebben goedgekeurd; de fout zoals we die zijn overeengekomen”. De commissie doet haar best, maar blijkt nauwelijks in staat deze machtsmechanismen vanuit onmacht te breken.

Bijzonder aangrijpend in dit verband is het verslag over de getuigenis van Winnie Mandela, verantwoordelijk geacht voor de moord op de zwarte jongen Stompie. Heel haar verschijning en haar entourage getuigt tijdens de zitting overvloedig van de enorme macht waarover deze vrouw nog altijd beschikt. De beschuldiging lijkt haar nauwelijks te raken. Waarop Tutu bijna letterlijk voor haar op de knieën gaat met een bede in de geest van “Edele mevrouw, beseft u wat, met de macht en aanzien die u heeft, nog maar het minste woord van mededogen, de minste verontschuldiging uit uw mond, voor deze en alle slachtoffers en nabestaanden zou betekenen?” Maar een echt antwoord blijft helaas uit.

9. De rol van de pers

De hele onderneming van de waarheidscommissie heeft maar kans op blijvend effect als ze ook door het grote publiek wordt opgevolgd en gedragen. Evident is dit niet: het valt te vreezen dat de doorsnee burger niet bepaald vragende partij is om door elkaar te worden geschud.

De pers heeft terzake naar buitenuit een belangrijke informerende en confronterende rol. Krog beschrijft hoe hiermee in de praktijk werd omgegaan en hoe ze, zelf als journaliste, slechts stap voor stap leerde de pers hiervoor inderdaad in te schakelen op een manier die bij het publiek effectief binnenkomt. Boodschappen moeten beknopt worden meegegeven. Het moet wat emotioneel, maar het mag ook niet shockeren. Maak het niet te ingewikkeld, of het wordt geknipt. Een goeie one-liner is goud waard

Dit soort oefeningen leidt in het boek tot grappige scènes maar soms ook tot bittere ontgoocheling.

10. Persoonlijke draagkracht op de proef gesteld

Het hele proces rond de waarheidscommissie trekt de commissieleden, de betrokken partijen en alvast een deel van de Zuid-Afrikaanse sa-

menleving trouwens mee in een proces van diepe emoties en van een zekere existentiële verwarring.

Het boek laat zien wat de lawine aan getuigenissen bij de commissieleden, bij alle toehoorders in hun persoonlijk leven aanricht. Velen gaan er lichamelijk en psychisch bijna aan ten onder. Krog zelf vormt hierop geen uitzondering. Ze wijt het niet enkel aan het voortdurend geappelleerd worden op medeleven, maar nog méér aan de slepende vragen inzake de eigen plaats ten aanzien van deze gebeurtenissen, ten aanzien van de collectieve verantwoordelijkheid en de hierbij horende ethische vragen naar de toekomst toe. “Wie ben ik, dat ik nog leef? Wat staat me te doen, na alles wat ik hier gehoord heb?”

Er wordt veel gepraat onder de commissieleden en onder de journalisten. In hun pogingen om zich te handhaven zoeken beide groepen ook onderling contact en steun bij elkaar.

Besluitend

Was die hele waarheidscommissie nu de moeite waard? Krog ziet vele redenen om hieraan te twifelen. De commissie heeft kracht, maar ook zwakte getoond. Ze is niet geheel ontsnapt aan mechanismen van recuperatie en misbruik. Het ontbrak haar soms aan de moed en de taal om de diverse kaders van betekenisverlening in confrontatie met elkaar voldoende tot hun recht te laten komen. En misschien was het concept zélf, gericht op verzoening, iets té joods-christelijk van inslag om aan de Afrikaanse traditie de noodzakelijke ruimte te geven.

De grote “verzoening” is er onder het Zuid-Afrikaanse volk voorlopig alvast nog niet gekomen. Krog meent echter dat het proces van verzoening eerder cyclisch dan lineair verloopt. Ze komt tot de stelling dat de waarheidscommissie hierin toch een grote mijlpaal is geweest. Heel wat “waarheid” werd voor de komende generaties aan het licht gebracht en er werd een begin gemaakt van een afscheid van de cultuur van (de rechten van) het ras ten voordele van aandacht voor de rechten van de mens.

Ik voel me veel te weinig met de Zuid-Afrikaanse realiteit vertrouwd om aan haar conclusie iets toe te voegen. Aan de lectuur van Krogs boek houd ik niettemin een grote bewondering over voor de individuele en politieke moed die uit het hele opzet spreekt. Tegelijk zie ik in Krogs verhaal een soort weerspiegeling, maar dan vele maken uitvergroot, van talloze aspecten waarom

het ook in herstelrecht en bemiddeling te doen is. Het zicht hierop is bemoedigend omdat het van deze thema's de enorme ethische en maatschappelijke relevantie in het licht stelt. Tegelijk stelt het vragen en laat het de grote beperkingen zien van wat we hierin tot nu toe realiseren.

Het is vooral in die zin dat ik deze bijdrage over het boek heb willen opvatten.

De lectuur van het boek "De kleur van je hart" doet de lezer dus niet alleen voortdurend de rillingen over de rug lopen, bovenal inspireerde het tot kritisch reflecteren over onze eigen bezigheden hier in Vlaanderen. Om beide redenen beveel ik de lectuur ervan ten zeerste aan.

Antjie Krog, *De kleur van je hart*, Mets en Schilt, Amsterdam, Novib, Antwerpen, 2000, pp.388.

Bijlage

(1) De auteur is werknemer van vzw Suggnomè.

Kan het onvergeeflijke toch vergeven worden?

Veroverde vergeving van Pumla Gobodo-Madikizela heeft in onze contreien minder bekendheid verworven dan *De kleur van je hart* van Antjie Krog. Of dat terecht is weet ik niet, want het boek van Krog heb ik nog niet gelezen. Wat ik wel weet is dat *Veroverde vergeving* op mij een diepe indruk gemaakt heeft en dat ik dit boek warm kan aanbevelen aan iedereen die van ver of dichtbij te maken heeft met herstelrecht en bemiddeling tussen dader en slachtoffer.

Remi Peeters - filosoof

Pumla Gobodo-Madikizela, opgegroeid in een van de zwarte townships van Zuid-Afrika, is maatschappelijk werkster en doctor in de klinische psychologie. Net als Krog nam ze deel aan de Waarheids- en Verzoeningscommissie. De werkzaamheden van deze commissie komen in haar boek dan ook uitvoerig ter sprake, maar vormen er niet het eigenlijke onderwerp van. *Veroverde vergeving* brengt in de eerste plaats verslag uit van een reeks van persoonlijke gesprekken - 46 uur in totaal, gespreid over een periode van 6 maanden - met Eugene de Kock, leider van de doodseskaders tijdens het apartheidregime. 'Verslag' staat hier niet slechts voor een uitgetikte bandopname, maar ook voor een zowel persoonlijke als wetenschappelijk-filosofische verwerking van heel dit gebeuren. Persoonlijk: kun je het wel maken om als zwarte 'begrip' op te brengen voor een van de kopstukken van de terreur tegen zwarten? Wetenschappelijk-filosofisch: welke dynamiek is er aan het werk bij politiek gemotiveerde misdaden, gesteund door de staat -uiteindelijk dus door nette burgers? (1) Het resultaat van deze verwerking is een eerlijk, genuanceerd en diepgravend boek, dat de complexiteit van de kwestie van goed en kwaad, ook en vooral in een politieke context, recht laat wedervaren: is de scheidingslijn tussen goed en kwaad, ook in onszelf, niet dunner dan we meestal willen toegeven? En hoewel het boek de lezer bepaalde gruwelijke details niet

bespaart, bezondigt het zich nooit aan goedkoop sentiment of sensatiezucht. Zijn sobere stijl draagt er integendeel toe bij dat de lezer bij de les blijft, d.w.z. blijft nadenken over dingen die hij op andere momenten, bijvoorbeeld bij het lezen van de krant, meestal veel vlugger van zich afduwt. Onwetendheid over Zuid-Afrika mag overigens geen excuus zijn om het boek niet te lezen, want achteraan vindt de lezer een korte en heldere geschiedenis van de apartheid.

Eugene de Kock staat bekend als een van de wreedste uitvoerders van de geheime operaties van het apartheidregime. Niet voor niets luidt zijn bijnaam *Prime Evil*. Als hij echter in 1997 zijn eerste getuigenverklaring voor de Waarheids- en Verzoeningscommissie aflegt, verschijnt hij, anders dan Eichmann in Jeruzalem, niet als de belichaming van de banaliteit van het kwaad - d.w.z. als een gedachteloos iemand die zijn eigen aandeel in de misdaden tegen de menselijkheid ontkent en vindt dat hij onschuldig is, aangezien hij alleen maar bevelen heeft uitgevoerd. De Cock sluit integendeel zijn getuigenis af met het verzoek om de drie vrouwen te ontmoeten die weduwe werden door een van de vele bom-aanslagen waarvoor hij verantwoordelijk was. Hij wil hen persoonlijk zijn verontschuldigingen aanbieden. Dit verzoek intrigeert Pumla Gobodo-Madikizela en maakt haar nieuwsgierig: "Zouden de weduwen bereid zijn de Cock te

ontvangen? Wat zou hij zeggen? ‘Het spijt me dat ik jullie echtgenoten heb vermoord?’” (p. 24) Achteraf blijkt dat de vrouwen niet alleen instemmen met de ontmoeting (in aanwezigheid van hun advocaat en die van de Cock), maar bovendien ook bereid zijn om de Cock te vergeven: “Ik hoorde hem, maar was te geëmotioneerd en knikte alleen maar om te zeggen dat ik hem vergaf. Ik hoop dat hij begrijpt dat we niet alleen om onze echtgenoten huilen, maar ook om hem ... Ik zou zijn hand willen pakken, hem laten zien dat er een toekomst is, en dat hij nog steeds kan veranderen” (p. 24-25). Geraakt door dit uitzonderlijk gebaar van inlevingsvermogen, besluit Gobodo-Madikizela om de Cock in zijn cel op te zoeken. Aan de ene kant twijfelt ze eraan of de Cock deze vergeving wel verdient, aan de andere kant beseft ze het cruciale belang van dergelijke gebaren in een door misdaad en geweld verscheurde samenleving: “Als we fysiek afkerig lijken van medelijden jegens onze vijand, hoe kunnen we dan reageren op hun schreeuw om genade, de schreeuw die duidelijk maakt dat ze er kapot van zijn en bereid zijn het verleden en de rol die ze daarin speelden af te zweren? Hoe kunnen we de haat overwinnen en de intermenselijke verhoudingen herstellen in onze maatschappij met zijn geschiedenis van gewelddadige groepsconflicten?” (p. 25) De auteur voegt eraan toe dat deze vragen irrelevant mogen lijken voor mensen die niet in harmonie met hun vroegere vijanden hoeven samen te leven, maar dat ze in de Zuid-Afrikaanse context, waar je buur misschien wel iemand is die je rechten als mens geschonden heeft, onontkoombaar zijn.

Kenmerkend voor ‘misdaden tegen de menselijkheid’ is dat ze, met de woorden van Hannah Arendt, “net zomin kunnen worden bestraft als vergeven, en dat ze dus vallen buiten het domein van de menselijke aangelegenheden en de mogelijkheden van de menselijke macht”

(2) Gobodo-Madikizela miskent niet het bestaan van dergelijke misdaden, maar vraagt zich af of hun onvergeeflijkheid definitief en onherroepelijk is. Wat indien de dader berouw toont, zoals in het geval van de Cock? Moeten we dan hardnekkig vasthouden aan de overtuiging dat dit berouw wel niet oprecht zal zijn en/of dat het nu eenmaal onmogelijk is oprecht berouw te hebben nadat men onzegbaar gruwelijke misdaden heeft gepleegd, of moeten we ons juist openstellen voor de mogelijkheid dat een onvergeeflijke daad hierdoor misschien toch vergeeflijk wordt? Vanzelfsprekend vereist een dergelijke omslag *allereerst* een ‘gebaar’ van de kant van de dader. Bij ontstentenis hiervan, zoals in het geval van Eichmann, kan er niets in beweging komen. Misschien kon Eichmann nu eenmaal ook geen spijt betuigen, om de eenvoudige reden dat hij een *Schreibtischmörder* was die, strikt genomen, niemand heeft gedood, terwijl de Cock zelf de trekker heeft overgehaald en zich de gezichten van zijn slachtoffers herinnerde. (Dit is slechts één van de intrigerende verschillen tussen de misdaden van het apartheidsregime en die van de nazi’s.) (3) Opdat een onvergeeflijke daad vergeeflijk zou kunnen worden, dient echter nog aan een *tweede voorwaarde* te worden voldaan, met name dat wij niet, zoals Claude Lanzmann, elke poging om de dader te begrijpen als obscene beschouwen, of dat wij de dader niet demoniseren of als psychopaat blijven beschouwen. Het is niet moeilijk, aldus de auteur, om te begrijpen waarom zo veel mensen het moeilijk hebben met vergeving: “Om een moreel kompas te kunnen handhaven, om een duidelijk onderscheid te behouden tussen wat slecht, maar denkbaar is, en wat nooit aanvaardbaar kan zijn, voelen we van binnen de emotionele en mentale druk om niet te vergeven. Vergeving kan duiden op acceptatie, en acceptatie heeft altijd iets, hoe weinig ook, van vergoelijking. Men voelt de behoefte een lijn te kunnen trekken en te zeggen: ‘Waar jij bent geweest, valt buiten de grens. Wat jij hebt gedaan, kan nooit voor menselijk doorgaan’” (p. 128-29).

De gedachtegang rond die tweede voorwaarde loopt als een rode draad door het hele boek en wordt met veel overtuigingskracht aan de man gebracht. Dat is ongetwijfeld te danken aan het feit dat de auteur de moed heeft gehad om zowel de eigen *schaamte* over en *angst* voor haar empathie voor de Cock als het onbegrip van haar omgeving voor haar contacten met de Cock rus-

tig onder ogen te zien en te analyseren: “Met mijn bezoeken hoopte ik de innerlijke geest van het kwaad te leren begrijpen, de bijbehorende gedachteprocessen te volgen en het menselijke gezicht ervan te zien, zonder de media-stereotypen, zonder de haat die zo gemakkelijk afstand schept. Op menselijk niveau contact onderhouden met een monster is een beangstigend vooruitzicht, want het confronteert ons met het potentieel voor kwaad in onszelf. Medelijden met en van daaruit vergeving voor mensen die gruwelijke misdaden hebben begaan brengt ‘onschuldige’ slachtoffers en slechte mensen samen binnen één kader van menselijkheid, en dat vooruitzicht is weinig aanlokkelijk” (p. 152). Dit vooruitzicht wordt iets minder beangstigend in het besef dat dialoog en vrede onmogelijk zijn zolang de daders simpelweg als monsters worden afgeschilderd: “De vijand in het gezicht durven kijken en bereid zijn daar tekenen van verdriet en berouw te ontwaren - waar we misschien liever alleen haat hadden gezien - is misschien de enige manier om individuen en maatschappijen de langdurige patstelling te laten doorbreken” p. 155). Uiteindelijk komt de auteur uit bij de psychologische dynamiek van de empathie: “We zijn geneigd tot empathie doordat er iets in de ander als deel van het zelf wordt ervaren en er iets van het zelf aan de ander lijkt toe te behoren” (p. 157).

Heel wat uit dit boek heb ik onbesproken gelaten, zoals de rake beschouwingen over de vraag of vergeving nu het slachtoffer in zijn macht herstelt, dan wel het verder in de onmacht duwt, of de verhelderende bladzijden over de noodzaak én de onmogelijkheid om over trauma’s te kunnen praten ... Hopelijk heb ik er voldoende over verteld om de lezer ervan te overtuigen dat het echt de moeite loont om dit boek zelf te lezen.

Pumla Gobodo-Madikizela, *Veroverde vergeving. Oog in oog met de killer Eugene De Kock*. Amsterdam, Balans, 2003, 222 p. [Oorspronkelijke titel: *A Human Being Died That Night - A South African Story of Forgiveness*. New York, Houghton Mifflin Company, 2003.]

Bijlagen

- (1) In haar proefschrift, dat ze na haar deelname aan de Waarheids- en Verzoeningscommissie afwerkte in de Verenigde Staten, besteedt de auteur ook aandacht aan de dynamiek in politiek gemotiveerde misdaden, begaan in groep. Eerder was ze immers al opgetreden als deskundige in rechtszaken, ter verdediging van jonge anti-apartheidsactivisten die ‘halsbandmoorden’ hadden gepleegd.
- (2) Zie Hannah Arendt, *Vita activa*, Amsterdam, Boom, p. 240.
- (3) Het vierde hoofdstuk van *Veroverde vergeving* (‘De evolutie van het kwaad’) gaat uitvoerig in op de gelijkenissen en verschillen tussen het apartheidsregime en het nazi-regime. Zo wijst de auteur erop dat de Zuid-Afrikaanse politieke leiders na de val van het regime wel toegaven dat het vermoorden en martelen van bevrijdingsactivisten een zwaar misdrijf is, maar hun betrokkenheid daarbij ontkenden, terwijl de naziekopstukken achteraf niet hun betrokkenheid ontkenden, maar wel weigerden toe te geven dat het om misdaden ging (zie p. 85). Men leze hierover, evenals over de vraag of het apartheidsregime totalitair mag worden genoemd: Dirk De Schutter, *Het ketterse begin. Arendt over de filosofie van het actieve leven*. Damon, 2005, p. 132-136.

ZUID-AFRIKA HEEFT DE HELE WERELD VERRAST

“Dit hebben we vooral te danken aan onze slachtoffers”

Een interview met Aartsbisschop Emeritus Desmond Tutu

K. Vanspauwen - Suggnomè

KV: Zuid-Afrika heeft net de 10de verjaardag gevierd van de waarheids- en verzoeningscommissie. Waren er volgens u redenen om te feesten, en hebben jullie dit ook effectief gedaan?

Tutu: Er was inderdaad heel wat om te vieren, en we hebben er zelfs aan gedacht om met de Commissieleden een reünie te houden. Wij hebben de hele wereld verrast. Iedereen verwachtte een rassen bloedbad. In plaats daarvan waren we getuige van een opmerkelijk exposé over grootmoedigheid, vergiffenis en verzoening in plaats van wraak, vergelding, en bitterheid.

KV: Als we terugdenken aan 10 jaar geleden, weet u nog hoe u zich voelde op 29 oktober 1998, toen u bij het ochtendgloren de pers moest toespreken?

Tutu: Ja, het was de dag dat het rapport van de waarheidscommissie zou worden overhandigd aan Nelson Mandela, die toen president van Zuid-Afrika was. Ik was toen zeer diep bedroefd en ontsteld bij de poging van het ANC om via juridische weg de publicatie vooralsnog tegen te houden. Maar daarna dus zeer opgelucht dat deze poging mislukte, en de overhandiging nog in allerijl kon plaatsvinden. Ik had de nacht daarvoor slecht geslapen, ik was erg bedroefd.

KV: De recente ontwikkelingen rond het nieuw voorgestelde vervolgingsbeleid voor apartheidsmisdrijven, dat straffeloosheid mogelijk zal maken voor hen die nooit voor de commissie verschenen, lokken heel wat heftige reacties uit bij slachtoffer- en mensenrechtenorganisaties in uw land. Bent u bezorgd om deze ontwikkelingen die toch haaks staan op de filosofie van de WVC?

Tutu: Wij zijn inderdaad heel bezorgd dat deze nieuwe strategie van het Nationaal Directoraat voor Strafvervolgung een achterpoortje zal creëren voor daders om een amnestie te krijgen. Dit is onwenselijk. Het gaat trouwens in tegen de principes van onze rechtstaat. De waarheidscommissie was een ad hoc mechanisme, een speciale en tijdelijke regeling. Het vervolgingsbeleid dreigt een ongewenst verlengstuk te worden van de waarheidscommissie, en bovendien eentje achter gesloten deuren. Dit is onaanvaardbaar.

KV: Wat zou u, moest u de kans hebben, anders doen in het design van de waarheidscommissie, en meer bepaald met betrekking tot het amnestie comité en de slachtofferhoorzittingen? Men hoort vaak dat daders weinig berouw toonden op het proces, en dat er bovendien weinig ruimte was binnen de opzet van de waarheidscommissie voor daders en slachtoffers om een betekenisvolle ontmoeting te hebben met elkaar.

Tutu: Moest het voor daders een voorwaarde geweest zijn om amnestie te kunnen krijgen, dan zouden we toch in vele gevallen geklaagd hebben dat het niet om een oprechte daad ging van de dader, maar dat het vanuit opportuniteitsoverwegingen te verwachten was.

Op vlak van slachtoffers en herstel daarentegen denk ik wel dat we de kans zouden moeten gehad hebben om herstelmaatregelen uit te spreken. Net zoals we ook een mandaat kregen om over amnestie te beslissen voor daders. Nu konden we dus slechts aanbevelingen doen aan de regering mbt. de omvang en de aard van een geschikte herstelmaatregel. De vergoedingen die slachtoffers nu ontvingen vanwege de overheid

waren allesbehalve gul! Wij zijn thans veel verschuldigd aan onze slachtoffers, die bijna allemaal op hun eigen manier helden en heldinnen zijn.

KV: In uw eigen christelijk geïnspireerd verzoeningsmodel stel je een driefasig model voor, waarin “goedmaking en herstel van de schade” de laatste essentiële stap is. Dit strookt bijna perfect met de theorie van herstelrecht.

Tutu: Inderdaad. Ik zie het daarom ook als een gemiste kans voor de waarheidscommissie. Deze stap had ingebouwd kunnen worden in het amnestieproces zodat daders op een actievere manier verantwoordelijkheid hadden kunnen opnemen voor slachtoffers of nabestaanden. Ze zouden dan immers de mogelijkheid krijgen om effectieve voorstellen te doen om de schade te herstellen.

KV: Had dit ook de ontgoocheling kunnen temperen bij heel wat Commissieleden? Daders zouden op deze manier mogelijks meer worden aangezet om berouw te tonen.

Tutu: Misschien wel, maar je kan sowieso geen berouw afdwingen bij mensen. Dit zou niet authentiek geweest zijn.

KV: Is een oprecht herstelgericht proces, waarin dader en slachtoffer een centrale rol krijgen in het proces, en waarin herstel van de schade een centraal doel is, wel compatibel met een waarheidscommissie?

Tutu: Ja, ik ben van mening dat herstelrechtelijke principes toepasbaar zijn op *transitional justice* mechanismen.

KV: Is een amnestieregeling voor daders een preconditionie om een herstelgerichte waarheidscommissie te kunnen laten slagen?

Tutu: Ja, ik denk van wel. Amnestie was de noodzakelijke wortel en de stok is de dreiging met zeer zware bestraffing.

KV: Er is altijd veel kritiek geweest op de enge interpretatie die het mandaat van de WVC gaf aan de definitie van een slachtoffer. Denkt u dat een waarheidscommissie alle vormen van slachtofferschap in een conflictcontext in beschouwing zou moeten nemen?

Tutu: Ik denk dat je altijd een evenwicht moet zoeken, rekening houdend met heel wat factoren. Als je een brede definitie van slachtoffers zou volgen, dan zouden we haast tot in de eeuwigheid bezig blijven. Het voornaamste is dat je op effectieve manier met het verleden omgaat, en dat je dat snel doet. Zodat je snel terug aan de slag kan met de orde van de dag, de toekomst.

KV: U staat in Zuid-Afrika bekend als de “volksmanier voor de vrede”, iemand die er nooit voor terugdeinsde om met zijn stoute schoenen de straat op te trekken. Terugkijkend op de WVC echter, ben ik ervan overtuigd dat u vaak ook vertederd was door kleine verhalen. Wat was voor u als Commissievoorzitter één van de mooiste anekdotes?

Tutu: Op onze eerste zitting in East-London werden we echt verbaasd door een dochter van één van de slachtoffers van *Cradock Four*. Zij was toen een tiener. We vroegen haar of zij in staat was om de daders te vergeven. De veiligheidspolitie hadden de hand van haar vader afgehakt en in alcohol bewaard vooraleer ze haar vader samen met zijn drie kameraden op gruwelijke manier vermoordden. Op dat moment waren de daders nog niet gekend. Het meisje antwoordde in een volgepakt gemeentehuis: “Wij zouden graag vergeven, maar wij zouden willen weten wie we moeten vergeven.” Een ongelooflijk moment! Dat meisje is nu een fantastische artieste in Zuid-Afrika.

KV: Mooi. Is er tenslotte iets wat u ooit wil nalaten aan Zuid-Afrikanen of wat zij mogen erven van u?

Tutu: Ja, de capaciteit om te lachen en te huilen!

KV: Aartsbisschop, hartelijk bedankt voor het interview.

Tutu: God zegene je!

Verslag van de *Samenspraak* van 22 juni 2007

Herstelrecht en Justitie: een status questionis

Kwinten Wouters en An Marchal - Suggnomè

Uiteenzetting Sarah Van Praet

Sarah Van Praet is criminologisch onderzoekster bij de ULB. Wat herstelrecht betreft, heeft ze voornamelijk ervaring met jeugd-delinquentie langs Franstalige landszijde. Vanuit deze achtergrond nam ze op de samenspraak interessante en een tikkeltje provocerende standpunten in ten aanzien van bemiddeling, waarbij macrosociologie nooit ver weg was. Haar uiteenzetting zorgde achteraf voor een geanimeerde discussie. Vanuit 4 punten haalde ze verschillende invalshoeken aan van de -soms overlappende- problemen en/of vragen waarmee herstelbemiddeling in België kampt. Deze punten zijn: a) de conceptuele flou, b) het risico op instrumentalisering, c) de paradox van de hulp in een dwingende context en d) institutionalisering of de vraag "waar willen we naartoe?"

Wat is bemiddeling? Zo begint ze haar betoog. Het toepassingsgebied van bemiddeling lijkt onuitputtelijk: strafbemiddeling, sociale bemiddeling, lokale bemiddeling, ja zelfs ticketbemiddeling op Rock Werchter. Het begrip bemiddeling kent zo'n wijd gebruik voor praktijken. Hierbij kan men zich afvragen wat nu nog de gemene deler is, buiten een algemeen « mensen helpen », of misschien ook een persoon met een "vraag" en een persoon met een "aanbod" bij elkaar brengen.

1. Conceptuele flou

De conceptuele flou die rond herstelbemiddeling hangt is een thema dat in zowat alle bijdragen en discussies erover naar voren wordt gebracht. Deze "flou" is inderdaad zeer reëel en problematisch, en de hierdoor veroorzaakte verwarring bemoeilijkt een klare communicatie. Maar juist deze flou is volgens Sarah één van de redenen van het (politiek) succes van herstelbemiddeling. Bemiddelen klinkt goed: partijen betrekken en inspraak geven, luisteren, iets doen om de schade te herstellen,... Wie kan hier tegen zijn? Even-

wel: slechts zelden worden deze toegejuichte noties van herstelbemiddeling uit de vaagheid gehaald en een duidelijke plaats toebedeeld. Heel wat filosofieën of politieke partijen kunnen het concept hierdoor voor hun kar spannen.

Wanneer we over die flou spreken, dan komt vaak ook het onderscheid tussen de minimalistische (puristische) en de maximalistische visie op herstelrecht ter sprake. De eerste visie benadrukt dat herstelrecht om een proces gaat, het resultaat (wat dit ook mag zijn, bv het effectieve herstel, of een geschreven overeenkomst) is minder prioritair. De vrijwillige dialoog, een proces waarbij de partijen 'over het gebeurde heen kunnen komen' is het belangrijkste. Hierbij is de band met een gemeenschap en het inschrijven van het herstel erin, onontbeerlijk. Meer fundamenteel wil deze visie het strafrechtelijk systeem zoniet afschaffen (de abolitionistische gedachte) dan toch in vraag stellen en een alternatief aanreiken.

In de maximalistische visie staat het resultaat meer centraal: de schade moet hersteld worden, desnoods onder enige dwang. Dat betekent, met andere woorden, dat er niet volledig afstand wordt genomen van sommige aspecten van het huidige strafrechtsdenken. Eigenlijk gaat het om een update van het strafrecht, door een nieuw objectief (namelijk: het herstellen van de schade) toe te voegen.

Deze conceptuele flou komt sinds enkele decennia voor uit verschillende heterogene bewegingen, elk met hun visie op de maatschappij en dus ook het strafrechtelijk systeem. Sarah wil hierbij de een vraag stellen die haar belangrijk lijkt bij het uitklaren van een visie op herstelrecht: Wat is het mens- en maatschappijbeeld dat er achter herstelrecht schuil gaat (of zou moeten gaan)?

Deze vraag is belangrijk volgens haar, omdat die implicaties heeft voor het terreinwerk: vanuit

welke visie wil men wat bereiken met herstelbemiddeling, op een meer hoger niveau? Voor welke maatschappij staat dit herstelrecht en haar reactie op misdrijven? En omdat er binnen het herstelrecht benadrukt wordt dat de maatschappij moet deelnemen aan deze reactie: in hoeverre moet er hierbij rekening gehouden worden met de onontkoombare machtsverhoudingen, eigen aan een maatschappij?

Zoals reeds aangehaald is het omwille van de "conceptuele flou" dat herstelrecht een zekere politieke populariteit geniet. Niet ingeschreven in een duidelijk 'model' van justitie, kan iedereen er zijn visie in herkennen. Hierdoor vergroot volgens Sarah het risico op instrumentalisering.

Enkele discussiepunten

- σ De visie op bemiddeling bij minderjarigen (volgens de nieuwe Jeugdbeschermingswet), wordt door de toehoorders als maximalistisch beschouwd. Evenwel stelt men dat bemiddelaars wel de vrijheid aangrijpen om vanuit een eigen visie te werken. Is dit noodzakelijk problematisch? Sommigen vinden van wel, het is markant dat er geen grondig maatschappelijk en politiek debat over gevoerd is, terwijl het toch over geheel verschillende visies gaat. Misschien is de maatschappij zo ver nog niet?
- σ Is er nood aan een eenduidige definitie/conceptuele duidelijkheid? Iemand merkt op dat er gradaties van flouheid bestaan. Als die nietszeggend zijn, is het geen goede zaak. Evenwel, als die juist invulbare ruimte creëert, is het positief. De weinig ontwikkelde praktijk van herstelbemiddeling in acht genomen, is het ook ergens logisch dat de wet nog vaag blijft (al biedt de wet van 22 juni 2007 toch enkele bakens). Maar vaag in een positieve zin: hij laat ruimte, maar is toch voldoende leidend. Op termijn zal een bovenbouw de wetgeving hier rond ook van sturing kunnen voorzien.
- σ Evenwel merkt men ook op dat in de praktijk meer coherente visie wenselijk is. Bemiddelaars dienen immers ook aan hun cliënten de finaliteit van bemiddeling uit te leggen, en dan moet dit toch wel meer klaar zijn. Ook naarmate bemiddeling wordt geïnstitutionaliseerd komt de conceptuele flou onder druk te staan.

2. Instrumentalisering

Het risico bestaat dat bemiddeling (maar ook andere reacties op delinquentie binnen de ideeën van restorative justice) gebruikt wordt in een totaal andere context, waarbij haar doel van alternatieve conflictoplossing en alternatief voor het huidige rechtssysteem, bedreigd wordt.

Om dit te duiden schetste Sarah vanuit de staatsmodellen van Alogeropoulos enkele grove lijnen. Zo kan men stellen dat er een blauw, een rood en een groen staatsmodel is, waarbij de kleuren niet helemaal gelijk vallen met de politieke kleuren.

Het *blauwe* model staat voor een zogenaamde nachtwakersstaat: een minimalistische staat waar de mens gezien wordt als een rationeel wezen, dat bij elke beslissing zijn eigen profijt zal afwegen en opkomt voor zichzelf. Delinquenten zijn in dit model opportunisten die ervoor kozen feiten te plegen. Zij moeten boeten voor die keuze. Hierdoor zullen ze in de toekomst afgeschrikt worden en op rationele wijze inzien dat het delinquente pad geen profijt biedt. De minimale staat houdt een noodzakelijk doch klein oogje in het zeil.

In het *rode* model moet de staat zoveel mogelijk zaken organiseren om de verschillen in mogelijkheden tussen verschillende klassen weg te werken. De mens is gedetermineerd door omstandigheden. Delinquenten zijn in dit model ziek of slecht opgevoed. De staat en de samenleving faalde erin die mensen op te nemen en te doorringen van haar idealen en zijn dus ten minste medeschuldig. Straffen halen niet uit: de staat moet zich engageren deze mensen weer op het juiste pad te brengen.

Het *groene* model is in tegenstelling tot de twee vorige geen "reeds getest" model, maar veeleer een utopie die naar voren geschoven wordt via zekere kritieken en ideaalbeelden. Het zou een staat zijn waar een emancipatorisch ideaal nagestreefd wordt. In plaats van een verre, afstandelijke staatstructuur zou meer beslist worden door mensen, in overleg, binnen hun gemeenschap, met als doel hun gemeenschappelijke belang. Begrippen als 'actieve participatie' en 'directe democratie' horen hier thuis. Ook hier speelt de conceptuele flou, maar waar een blauwe staat een leedtoevoegend- en een rode staat een hervormend strafmodel hanteert, is het groene model herstellend georiënteerd.

Vanuit deze optiek interpreteert Sarah instrumentalisering als het gebruiken van (de in se herstelrechtelijke) bemiddeling om het rechtsideaal van het blauwe of rode model te versterken, zonder hier klaar en duidelijk voor uit te

komen. Eerder wordt er dan vaagweg verwezen naar participatieve vormen van justitie, waarbij termen als ‘responsabilisering’ en ‘betrokkenheid’ nooit ver af zijn. Bemiddeling als methode past ook in deze modellen, maar heeft dan een verschillend finaal objectief dan wat Sarah erin meent te zien. Zo kan bemiddeling in het blauwe model een middel zijn om een deel van Justitie te privatiseren, waarbij rationele partijen het heft in eigen handen kunnen nemen en, niet de rechter, maar zij zelf het best weten wat er gedaan moet worden om de schade te herstellen. Maar evengoed kan het een middel zijn om slachtoffers een grotere stem te geven, wat bij daders een afschrikwekkend effect teweeg moet brengen. In het rode model kan men door bemiddeling een mini-systeem op gang brengen, waarbij mensen de slechte omstandigheden die tot delinquentie leiden kunnen aanhalen, met oog op behandeling ervan. Maar ook hier kan het evengoed gehanteerd worden als een confronterend middel om de delinquent her op te voeden.

In feite komt het hierop neer: hoe alternatief is de conflictoplossing door bemiddeling? Waarvoor wil men een alternatief zoeken?

Enkele discussiepunten

- ⊖ Iemand vraagt zich af waarom juist de eigenheid van bemiddeling niet goed past binnen het rode of blauwe model, waarbij hij de woorden liberaal en socialistisch model niet schuwde, en juist wel zo goed binnen het groene model, oftewel de ‘Civil Society’. Flouheid zorgt voor claimbaarheid, daarover zijn de meesten het eens. Hoewel heel wat mensen bemiddeling perfect zullen kunnen inschrijven in het rode of blauwe model, meent Sarah dat het groene model zich het best leent tot herstelrechterlijke praktijken. Zij wijst hier nog eens nadrukkelijk op het feit dat het groene model voor haar een droom, een doel is. Omdat de andere modellen reeds bestaan (hebben), is het risico op instrumentalisering hier vanzelfsprekend veel groter.
- ⊖ Verschillende bemiddelaars (HB+) zijn van oordeel dat de link met het strafrecht wel degelijk aanwezig moet zijn én juist zeer goed kan samen gaan met bemiddeling. Partijen zijn precies vragende partij opdat Justitie zich uitspreekt over het delict, opdat bemiddeling naast maar niet volledig los van justitie is gesitueerd. Men is

sceptisch over het psycho-sociale discours dat in Nederland bewandeld wordt, omdat bemiddeling zich dan zou afspelen in een “luchtbel” (volledig buiten en los van justitie). De verantwoordelijkheid over evaluatie van bemiddeling ligt bij de rechter, wat ook een opluchting is voor de partijen. Juist het idee dat er rekening mee kan gehouden worden, de mogelijkheid tot kanteling van de weegschaal in deze of gene richting, is van belang.

- ⊖ Is er empirisch onderzoek over de invloed van bemiddeling op rechterlijke beslissingen? Sarah verwijst naar onderzoek uitgevoerd in Brussel stad mbt. dossiers intrafamiliaal geweld. Indien er bemiddeld was, werd dit gemeld aan het parket ‘er is bemiddeld’, en in dat geval was er een systematisch sepot. Indien deze link er in de feiten wel is, kan dit een bron van rechtsongelijkheid creëren tussen zij die wel of niet kennis hebben over het bestaan zelf van bemiddeling (klassejustitie).

3. Paradoxen en problemen met authenticiteit

Het derde punt dat Sarah aanhaalde betrof de bemerking van Luc Robert over de nieuwe verwachtingen die bemiddeling oproept, in concreto: de verwachting naar de dader. Die dader moet gemotiveerd zijn, spijt betonen, en actief de schade willen herstellen. Hij moet verantwoordelijkheid nemen. Evenwel, extreem gesteld is de dader de enige die echt weet of een bepaalde handeling gemeend is. Karstedt spreekt in dit verband over de “*paradox van authenticiteit*”. In hoeverre gebruikt de dader de ‘nieuwe kanalen’, die de weg effenen tot herstelgerichte praktijken, om zijn ‘kans op verbetering van zijn situatie’ te wagen? Is de authentieke deelname waar de juridische bepalingen naar streven, dan al niet bij voorbaat problematisch? Immers, wanneer er enige zweem van belang is voor de dader om over te komen als “authentiek spijtbetuygend”, zal die betuyging vaak als vals overkomen, hetgeen dus problematisch wordt geacht.

Een tweede aspect van deze redenering betreft de “paradox van de opgelegde hulp”. Hoe kan men de persoonlijke motivatie inschatten bij een opgelegd aanbod? Bijvoorbeeld: een jongere moet systeemtherapie volgen als gevolg van het door hem of haar gepleegde seksueel misbruik. Tegelijkertijd is het niet zijn of haar gemotiveerde keuze om te komen. De persoon komt omdat een rechter dit besliste: hoe moet de

therapeut dan weten of deze persoon oprecht is en écht geholpen wil worden? Dit is de “*paradoxe de l’aide contrainte*”.

Een ander probleem dat Sarah in verband met deze authenticiteit noemde, werd ook al deels aangehaald in de bijdrage van Luc Robert: de *interpretatie van deze authenticiteit*. Het tonen van emoties en het correct lezen ervan, is niet eenvoudig. Zij zijn tijds- en ruimte gebonden en hangen erg af van bijvoorbeeld opleiding, cultuur, communicatievaardigheden of steunbetuigingen. Bij bemiddeling spelen al deze aspecten mee, en dat binnen een verwachtingsvol perspectief. Het moge duidelijk zijn dat correcte interpretatie hierbij geen makkelijke opdracht is.

Het gevaar schuilt hierin dat daders die deelnemen aan bemiddeling, op basis van hun uitdrukkingen opgedeeld worden in “goed bemiddelbaren”, die het spel dus goed kunnen spelen, en “slecht bemiddelbaren”, zij die niet begrijpen welke houding of taal zij dienen aan te nemen. Op deze basis, die dus van zoveel andere zaken mee afhangt (cfr supra) en die na afloop de “verantwoordelijkheidszin” moet bepalen, neemt de rechter uiteindelijk een beslissing. Hierbij is er een reëel gevaar op het onderscheiden van ‘goede daders’, die verder niet te zwaar gestraft dienen te worden, en ‘slechte daders’, waar meer dwingende of zelfs vrijheidsberovende maatregelen voor genomen moeten worden.

Enkele discussiepunten

- ⊖ Inderdaad, men vraagt zich af of de link met het strafrecht (omdat het juist die invloed kán hebben) niet tot een verandering van de authenticiteit van het proces? En uit enig onderzoek is gebleken dat houdingen van daders bij de rechter wel degelijk een rol spelen. Hierbij merkt Eric Claes op dat er een verschil is tussen houding en hoe die binnenkomt, en vraagt zich af of het onderzoek erover ook empirisch te staven valt.
- ⊖ Een andere bemiddelaar stelt dat we niet te diep moeten willen gaan in het authenticiteitsdebat: om het op een boude manier te zeggen kan authenticiteit bij bemiddeling haar niet zoveel schelen. Het slachtoffer is immers de maatstaf die zelf bepaalt of hij wel/niet (verder) wil bemiddelen, en die zelf in staat is om hiermee om te gaan. Daarenboven is gezond opportunisme niets om beschaamd over te zijn. De rechter- die wel de relativiteit

ervan moet inzien- zal hierover een overwogen oordeel vellen.

- ⊖ Evenwel, past dit vanuit deze visie niet in de “luchtbel”, vraagt men zich af. Juist omdat er een link is met justitie, die wel wil weten of de nodige authenticiteit in het spel is. Het zal dus belangrijk zijn om de rechters op een degelijke manier te sensibiliseren, en zo het gevaar van onwetende rechters met verschillende objectieven in te nemen. Hoewel sommigen die herstelrechtelijke objectieven nuanceren, want ze zijn immers flou en niet gekend, schuilt hier voor velen toch wel degelijk het risico van onderscheid tussen de ‘goede’ en ‘slechte’ dader, waarbij communicatie en houding de bakens van de strafmaat zal uitzetten. Een maatschappelijke polarisering wordt zo in de hand gewerkt. Hoe genuanceerder de rechter kijkt naar bemiddeling, hoe meer we beschermd zijn tegen de kwalijke gevolgen en opvattingen die het eventueel teweegbrengt, bv bij de achterban of bij de publieke opinie.
- ⊖ tot slot vraagt iemand zich af waar nu eigenlijk het probleem ligt. Ook hulpverlening, gevolgde therapie, kan een mogelijke invloed hebben op de oordeelsvorming door de rechter. Bovendien is de link met justitie volgens de wet van 22 juni 2005 duidelijk én minimaal.

4. Institutionaliserings

Zo kwam Sarah bij haar laatste punt: de gekende vraag waar we met bemiddeling als werkveld naartoe willen. Moet of zal bemiddeling een publieke dienstverlening worden of moet het een zaak blijven van enkele private verenigingen?

Naast An Marchals bedenkingen uit de vorige nieuwsbrief rond de structurele subsidiëring van Suggnomé, is er voor Sarah nog iets anders dat haar belangrijk lijkt om over na te denken. In hoeverre mag een dienst, die een wettelijk kader en een wettelijke plaats heeft, en hiernaast toch een alternatief wenst te blijven voor de klassieke strafrechtelijke weg, mensen weigeren? Zeker wanneer de eventuele uitslag van die dienst mogelijkwijze een invloed heeft op de rechterlijke beslissing? De vele bedenkingen die bij deze (non) selectie opgeworpen kunnen worden, leidt tot de volgende vraag: moet/mag bemiddeling en de uitkomst ervan een plaats innemen bij de overwegingen die de rechter maakt

om zijn oordeel te vellen (sentencing)?

Op dit moment kan dit in België, zeker bij minderjarigen, maar de wet Dupont indachtig ook bij meerderjarigen. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Nederland. Daar ontwikkelt bemiddeling zich op dit moment als een psycho-sociale hulpverlening die vrijblijvend door partijen geconsulteerd kan worden op een zijspoor dat volledig buiten de justitiële context ligt. De wetten van Onkelinx lijken bemiddeling in de sentencing te willen laten meespelen, maar vrijblijvend en niet verplichtend. Maar als er dus toch enige invloed is op de beslissing van de rechter, wil de rechtsgelijkheid dan niet dat het sowieso een publieke dienst wordt, opdat er aan iedereen de kans geboden wordt op van deze mogelijkheid (tot strafverlichting) gebruik te maken?

Vanuit dit oogpunt zijn er voor Sarah naar de toekomst toe slechts twee opties te overwegen om de ruimte te laten aan bemiddeling en herstelrecht in het algemeen:

Ofwel kadert bemiddeling in een nieuw justitie-systeem, dat openstaat voor iedereen en liefst ook voor alle mogelijke feiten. Een systeem met nieuwe antwoorden op problematische gedragingen. Hiervoor acht Sarah dit model en de tijd nog niet rijp. Een ruimere hervorming van onze maatschappij op tal van vlakken zal hiermee moeten samengaan.

Ofwel kadert bemiddeling in een context die vrij is van de invloed op rechterlijke beslissingen, op eender welk ogenblik. Als een dienst die, naast de maatschappelijke reactie en het wettelijke discours, aan de partijen toelaat hierover te communiceren, met het oog op hun zelfherstel. Een plek waar mensen zonder druk, risico en scheve verhoudingen met elkaar een contact kunnen hebben.

In elk ander scenario ziet Sarah twee grote mogelijke risico's:

Of een perverse instrumentalisering die ertoe leidt dat bemiddeling slechts een klein project zal blijven, dat handig kan dienen om de "straffeloosheid" in geval van sepot tegen te gaan. Het bekende risico van net-widening bij kleinere criminaliteit.

En/of een instrument om een (nog grotere) ongelijkheid in te bouwen in het bestaande blauw-rode rechtssysteem, zodat zij die "zijn zoals wij" of "goed bemiddelbaren" een andere mogelijkheid hebben dan de gevangenis, en zij "die niet zijn zoals wij" of "moeilijk bemiddelbaren" langer in de gevangenis blijven. De uitsluiting van bepaalde groepen in onze samenleving zou hierdoor -nog- schrijnender worden.

Enkele discussiepunten

- σ Bij bemiddeling meerderjarigen gelden geen uitsluitingscriteria, en gaan we ervan uit dat iedereen bemiddelbaar is. Gelijkheid voor iedereen wordt zoveel als mogelijk nagestreefd. Wel zoeken we naar extra voorwaarden en zorg (bv. bij gehandicapten, kinderen, ...). Niettemin erkennen we dat we slechts een fractie van de rechthebbenden bereiken. - je zal maar de pech hebben dat je slachtoffer niet wil bemiddelen. Ook wordt gevreesd voor de perverse gevolgen als een dader niet wil bemiddelen. Dit is precies de essentie van bemiddeling, dan wordt niet bemiddeld. Discussiepunt is of een 'hergo' mogelijk moet zijn zonder slachtoffer?
- σ Het gegeven van het lineaire aanbod en dat iedereen hierbij een kans moet krijgen op bemiddeling, zal de caseload enorm doen stijgen. Hier stelt zich het probleem van de beschikbare middelen die hoe dan ook te beperkt zijn voor een rechtsgelijk aanbod. Heel wat dossiers zullen niet opgenomen of op wachtlijsten geparkeerd worden. Dit is een fundamenteel probleem, ook vanuit democratisch oogpunt; Er staan geen criteria rond dossierbehandeling in de wet, en dat wordt door eenieder - zelfs de wetgever - als problematisch beschouwd. Kristel stelt voor om voor deze problematiek breder te kijken en, waar het enigszins kan, gepast door te schuiven naar andere niveaus.
- σ Net nu de link met justitie er is, staan we voor de uitdaging het debat met justitie fundamenteel aan te gaan en in te werken op de cultuur aldaar (en ruimer in de samenleving), opdat niet wordt geïnstrumentaliseerd. Belang hierbij van vorming magistratuur, de 'bovenbouw', We zullen ons voortdurend moeten legitimeren.
- σ Ook wordt de problematiek aangekaart dat herstelrechterlijke objectieven soms gebruikt -en dus geïnstrumentaliseerd- worden binnen justitie om problematische instellingen te verdoezelen. Gevangenis die volgespoten worden met herstelgerichte ideeën en initiatieven zijn hiervan een illustratie.
- σ Gevraagd werd hoe dit alles leefde binnen Justitie zelf. Er zal altijd een probleem

van middelen bestaan, zo wordt meegedeeld. De wet voorziet het lineair aanbod, nu staan we voor de uitdaging dit uit te voeren. Hierbij moeten we ruim durven denken, kaders durven verruimen (vb. vrijwilligers). Het is voor Justitie wel duidelijk dat er een structureel luik moet komen, in dialoog met alle betrokken actoren (bovenlokaal), dat de voorwaarden kan scheppen voor de verdere uitvoering van de wet van 22 juni 2005.

Volgende samenspraak: 21/09

Goed om weten

1) Katrijn Huygens begint vanaf 1 september als nieuwe bemiddelaar bij Suggnomè, en zal een nieuwe bemiddelingsdienst opstarten in Hasselt. Welkom!!!

2) 'Herstelgericht forensisch welzijnswerk' door Kristin Nuyts

Gedurende vier bijeenkomsten werkte een werksortdoorbrekende 'kerngroep' die samengesteld was uit medewerkers van diverse forensische deelwerkingen (Justitieel Welzijnswerk, Slachtofferhulp, Hulpverlening aan Seksuele Delinquenten, Alternatieve Gerechtelijke Maatregelen, project Herstelgerichte Detentie) aan de uitwerking van een concept 'Herstelgericht Forensisch Welzijnswerk'. Op 26 april werd dit resultaat teruggekoppeld naar team- en/of cluster verantwoordelijken van de forensische deelwerkingen. Dit betekende meteen het 'startshot' van een verder implementatieproces!

Het herstelgericht werken is reeds langer een thema dat leeft binnen de verschillende forensische deelwerkingen. Er rees dan ook het signaal dat er nood was aan een overkoepelend kader. Maar ook de overheid, i.c. de toen nog afzonder-

lijke Beleidscel Samenleving en Criminaliteit, gaf aan het Steunpunt de opdracht om rond dit omvattende thema zowel op visie- als op ondersteuningsvlak te werken.

Onder het voorzitterschap van het Steunpunt werd een werksortdoorbrekende 'kerngroep' samengesteld met deelnemers uit de diverse forensische deelwerkingen zodat alle perspectieven (dader, slachtoffers, gedwongen hulpverlening, IFG...) voldoende evenwichtig aanbod konden komen. Opzet was samen te werken aan een werksortoverstijgend kader omtrent het 'herstelgericht forensisch welzijnswerk'. Of zeggen we beter tout court 'het forensisch welzijnswerk'? Want de insteek was dan wel om na te gaan wat het 'herstelgericht paradigma' voor ons kan betekenen en vice versa, wat onze insteek bij dit relatief recent alom opduikend criminologisch kader kan zijn. De conclusie is alvast dat het herstelgericht werken naadloos aansluit bij het forensisch welzijnswerk. De doelstelling is dan dat de herstelvisie doordringt in onze ganse praktijk en het kader is van waaruit we begeleidingen en structurele opdrachten oriënteren. Belangrijk is het dan om het herstelgericht werken goed te omschrijven en te situeren tav de huidige praktijken. Het uitgewerkt concept gaat dan ook dieper in op de visie; het

aanbod; de interne en externe samenwerking om dit te realiseren en de ondersteuningsbehoeften en noden om dit te implementeren. Het eindproduct is geen lang uitgeschreven tekst. Er werd een korte kadertekst opgemaakt die werd aangevuld met een schematische voorstelling van kerngedachten in de vorm van een "mindmap".

Op 26 april werd dit resultaat omstandig toegelicht en teruggekoppeld naar team- en/of clusterverantwoordelijken van de forensische deelwerkingen. De namiddag reserveerden we grotendeels om heel concreet en speels adhv enkele methodieken die worden gebruikt in het project 'herstelgerichte detentie' van Slachtoffer In Beeld (SIB) met aspecten van herstelgericht denken en voelen aan de slag te gaan. Dat resulteerde in een ernstig, maar bij wijlen ook hilarisch debat.

De ruim 30 aanwezigen die een vertegenwoordiging vormden van bijna alle teams en/of clusters van reageerden enthousiast en gaven hun 'zegen' over dit 'startshot' van een verder implementatieproces. Want het werk is lang niet af. In de vorm van een lange termijn ondersteuningsprogramma willen we voor en met de sector aan de slag gaan om het herstelgericht werken in het AWW verder vorm, inhoud en aanbod te geven. Deels zal het ondersteuningsprogramma overkoepelend zijn in de vorm van klassiek gekende vormings-, studie- en denkdagen. Deels

willen we in de mate van het mogelijke gerichter 'op maat' werken om innovatieve werkwijzen mee uit te bouwen en te ondersteunen en op die manier ook een hefboomfunctie naar de ganse sector te realiseren. Dit concrete aanbod moet nog verder afgestemd worden op de vraag. De aanwezige verantwoordelijken en coördinatoren namen dan ook het huiswerk mee om het voorgestelde concept terug te koppelen naar hun team, hun CAW en op basis van wat verder denkwerk noden en behoeften aan ondersteuning te formuleren. Dit zowel op niveau van kennis, vaardigheden en attitudes als ook organisatie en netwerken. Want een meer herstelgerichte benadering van criminaliteit realiseren we vanzelfsprekend niet alleen!

De resultaten van deze interne terugkoppelingen in het eigen CAW worden verzameld door het Steunpunt. In het najaar organiseren we een terugkomdag met de verantwoordelijken/ coördinatoren zodat we een beeld krijgen van wat waar wenselijk en mogelijk is. In september volgt tevens een discussienamiddag rond dit thema met de medewerkers van Suggnomè vzw. Wordt vervolgd!

Meer info: kristin.nuyts@steunpunt.be

Nieuwe publicaties

PUBLICATIES

- 1) PUT, J. en ROM, M. ed. (2007), Het Nieuwe Jeugdrecht, Larcier, 325p.
- 2) HUTCHISON, K., Walking After Midnight: One Woman's Journey Through Murder, Justice and Forgiveness. Raincoast Books, 2006. ISBN 13 978-1-55192-941-5.
- 3) WALGRAVE, L. & VETTENBURG, N., "Herstelgericht Groepsoverleg: Nieuwe wegen in de aanpak van jeugddelinquentie en tuchtproblemen", Lannoo, 2006, p. 130.
- 4) MAES, J.(redactie), "Leven met Gemis: Handboek over rouw, rouwbegeleiding en rouwtherapie", vzw Zorg-Saam, 2007, p.341.

Agenda

1. De werkgroep vorming nodigt uit: ...

a) Trainingsdag Franse terminologie voor bemiddelaars

Lichte paniek als je onverwacht een Franstalige partij aan de lijn krijgt. Gelukkig weet je op dat moment nog net dat 'het parket', 'le parquet' is, en 'de juge in het Gents' blijft ook 'le juge' in 't schoon Frans... Maar, ongetwijfeld reikt je kennis van de Franse taal veel verder. Alleen, het hapert nogal eens omwille van een zekere schroom om Frans te spreken. De beste manier om die drempelvrees te overwinnen, is praten met een Franstalige. Et voilà, dat werd voor jou geregeld! In kleine groepen oefenen we de hele dag Frans, in een telefoongesprek, een eerste onderhoud ... Begeleiders zijn enkele van onze Franstalige collega's.

Plaats en tijdstip : van 9.00 tot 16.30 u.

Gebouw Vlaamse Gemeenschap Eclips

Koning Albert II laan 35

1030 Brussel

Kostprijs : 5 euro.

Inschrijven bij noella.verreth@suggnome.be.

De trainingsdag staat open voor **max. 20 bemiddelaars** (8 HB-, 5 BIS, 5 HB+ , 2 HBpol). (Nieuwe geïnteresseerden krijgen voorrang op de deelnemers van de vorige trainingsdag.)

b) Rollenspelen Bemiddelingsmethodiek, op 20 november 2007, in Gent (uitnodiging volgt nog).

[De werkgroep vorming bestaat uit bemiddelaars en medewerkers uit de verschillende bemiddelingsprojecten in strafrechtelijke context: bemiddeling met minderjarigen, bemiddeling met meerderjarigen, bemiddeling in strafzaken en bemiddeling op politieniveau.]

2. De UCSIA organiseert op donderdag 8 november een studiedag onder de titel "De gedetineerde tussen detentie, herstel en levensbeschouwing" [Herstelgerichte initiatieven en levensbeschouwelijke begeleiding in detentie] in het Hof van Liere op de stadscampus, in de Prinsstraat 13 te Antwerpen.

Het Universitair Centrum Sint-Ignatius Antwerpen beoogt met dit congres, aan de hand van getuigenissen en academische analyse, de noden van het huidige strafsysteem bloot te leggen als aanzet tot een gericht en ethischer detentiebeleid, waarin de notie van recht op herstel centraal staat.

Hierbij wordt uitgegaan van de interne (organisatie binnen de gevangenis) en externe (modaliteiten voor invrijheidsstelling) basiswetten van 2005 en 2007, waardoor de rechtspositie van gedetineerden eindelijk een wettelijke basis krijgt. De wet vertrekt vanuit het principe dat de gedetineerde deel blijft uitmaken van de samenleving, als een volwaardige burger. De detentieschade moet zo veel mogelijk beperkt worden. De gevangenisstraf moet dan ook gericht zijn op herstel van de schade aan het slachtoffer en op de voorbereiding van de reïntegratie in de samenleving.

Ook de wet van 22 juni 2005, die een bemiddelingsaanbod garandeert in alle fasen van de strafrechtelijke tussenkomsten, inclusief in het kader van de uitvoering van straffen, verdient bijzondere aandacht. Deze wettelijke invoering van herstelbemiddeling plaatst België als voortrekkersland op de wereldkaart van de "restorative justice"-benadering van criminaliteitsproblemen. Herstelbemiddeling schenkt aandacht aan de communicatie tussen dader en slachtoffer, waarbij hen de kans wordt geboden zelf betekenis te geven aan het delict. Dader en slachtoffer krijgen inzicht in de schade, waardoor het verwerkingsproces sneller kan verlopen. Een herstelgerichte aanpak is tevens gericht op de maatschappelijke pacificatie van de door het delict verstoorde maatschappelijke verhoudingen.

Hierbij aansluitend zal het congres ook aandacht besteden aan de intrinsieke betekenis van levensovertuiging en de vrije beleving ervan door zowel de gedetineerde als zijn onafhankelijke begeleider, die als brugfiguur fungeert tussen gedetineerde en maatschappij. Wat kan de bijdrage zijn van levensbeschouwelijke begeleiding tot herstelgerichte detentie?

Bondig programma (voor een uitgebreide versie, zie: www.ucsia.org)

Herstelrechtelijk denken en detentie (9u30-12u30)

- ⊖ *Lezingen door o.a. I. Aertsen (criminoloog KULeuven) en Y. Van Den Berge (Substituut Procureur des Konings bij Parket Dendermonde)*
- ⊖ *Panelgesprek rond herstelgedachte binnen gevangenispraktijk: problemen en positieve verwezenlijkingen, door H. Guffens (FOD Justitie), D. Dufraing (Herstelbemiddelaar fase strafuitvoering), J. Vanherp (Rode Antraciet), W. Meyvis (Vlaamse Gemeenschap), Leo Van Garsse (Suggnomè).*

Betekenis van levensbeschouwelijke begeleiding in detentie (14u - 16u)

- ⊖ *Belang van levensbeschouwing in detentie, door J. Haers (theoloog KULeuven)*
- ⊖ *Religierechten van gedetineerden, door A. Overbeeke (docent staatsrecht VU Amsterdam)*
- ⊖ *Toepassing van recht op religie in gevangenis, door A. Neys (gevangenisalmoezenier)*
- ⊖ *Herstelrechtelijke initiatieven en gevangenispastoraat: een organisch bondgenootschap, door A. Jonckheere (justitiepastor in penitentiaire instelling van Breda)*

Inschrijving: per mail bij het UCSIA-secretariaat: marijke.celis@ua.ac.be of telefonisch op 03/220.49.60, met vermelding adresgegevens. Promofolder met de voorwaarden voor inschrijving wordt daarna opgestuurd. Het inschrijvingsgeld bedraagt 15 euro. Broodjes, lunch en documentatiemap zijn voorzien.

3. **BELGIAN CAMPBELL GROUP** organiseert op 7 December 2007 i.s.m Belgian branch of the Cochrane collaboration een studiedag onder de title 'Bruggen bouwen tussen wetenschap en praktijk - Evidence based praktijkvoering'. De studiedag gaat door in het Provinciehuis, Provincieplein 1, 3000 Leuven.

The Campbell Collaboration is een internationale, onafhankelijke non-profit organisatie die praktijkwerkers en beleidsmedewerkers wil ondersteunen in het nemen van wetenschappelijk onderbouwde beslissingen ten aanzien van cliënten en doelgroepen binnen de welzijns-, educatieve-, criminologische-, psychologische/sociologische sector, onder meer door een aanbod aan vrij toegankelijke, systematische literatuuroverzichten over de effectiviteit van interventies in deze sectoren. Deze studiedag is bedoeld voor praktijk- en beleidsmedewerkers uit deze sectoren en andere geïnteresseerden.

Bondig programma:**Evidence-Based Practice (9.00u-12.30u)**

- ⊖ Evidence-Based Practice: een ruime benadering
- ⊖ Praktijkgerichte Evidence-Based informatie: waar vinden we ze?
- ⊖ Effectiviteitsonderzoek in de sociale wetenschappen: mogelijkheden en uitdagingen.
- ⊖ Implementatie van Evidence-Based interventies en Evidence-Based richtlijnen in de drughulpverlening.
- ⊖ Systematische reviews en praktijkwerkers: een brug te ver?
- ⊖ Evidence-Based Praktijkvoering vanuit beleidsperspectief.

Workshops (13.30u-15.00u)

- ⊖ WS 1: Prinsessen en tirannen- evidence based hulp voor ouders, door Dirk Deboutte (UIA afdeling kinderpsychiatrie)
- ⊖ WS 2: Evidence-Based & Knowledge based werken in de criminologie, door B. Deruyver & E. Devroe (UGent vakgroep strafrecht en criminologie)
- ⊖ WS 3: Systematische reviews over opleiding: wat is de meerwaarde?, door F. Dochy (KULeuven)
- ⊖ WS 4: Evidence-based werken bij preventie van alcohol- en andere drugproblemen: een solide basis voor een effectieve preventiepraktijk, door M. Geirnaert (Vereniging voor alcohol en andere drugproblemen)

Inschrijving: per mail naar ester.vanachter@med.kuleuven.be , tel: op 016/33.26.97, fax: naar 016/33.74.80, per post naar The Belgian Campbell Group, Kapucijnenvoer 33 blok j bus 7001 te 3000 Leuven, met vermelding adresgegevens en keuze workshop. Inschrijvingsgeld bedraagt 50 euro. Inschrijving definitief na overschrijving op rekeningnummer 432-000011-57 met mededeling van naam, referentie 400/0000/88046 en Campbell. Gebruik van opleidingscheques is mogelijk. Meer info bij : karin.hannes@med.kuleuven.be of op <http://www.campbellcollaboration.org> of <http://www.iscientia.net/campbell>

SAMENSPRAAK

21 september 2007

! DE MARKTEN !

! Oude Graanmarkt 5 !

! 1000 Brussel !

**Thema: De waarheids- en verzoeningscommissie
van Zuid-Afrika**

“de Heidelberg Tavern case”

14.00 u: DVD-vertoning van de amnestiehearing over de Heidelberg Tavern, met inleiding door Kris Vanspauwen (KUL en Suggnomè).

14.40 u: Dr. Annelies Verdoolaege (UGENT): reflecties bij de DVD en toelichting van haar doctoraat mbt. de Zuid-Afrikaanse Waarheids- en verzoeningscommissie als model voor conflictverzoening.

15.15 u: Pauze

15.25 u: Debat

16.45 u: Einde

Inschrijven kan via mail op info@suggnome.be of telefonisch op het nummer **016 22 63 88**.

Er is geen mogelijkheid tot het verkrijgen van broodjes.

Voor bijkomende inlichtingen kan u terecht bij Noëlla Verreth op het secretariaat van Suggnomè.

